

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Historiografie renesanční filosofie: od
Burckhardta po současnost**

Vladimíra Kozáková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Historiografie renesanční filosofie: od

Burckhardta po současnost

Vladimíra Kozáková

Vedoucí práce:

PhDr. Jana Černá, Ph. D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

OBSAH

1	ÚVOD.....	1
2	BURCKHARDT VERSUS DELUMEAU	3
	2.1 Vymezení pojmu renesance.....	6
	2.1.1 Přístup k renesanční filosofii	8
3	MÝTUS ZLATÉHO VĚKU.....	11
	3.1 Renesance překonávající středověké tmářství	12
	3.1.1 Moderní kultura vytvořená moderní společností	14
	3.2 Pesimismus renesanční společnosti	15
	3.2.1 Sen o zlatém věku	17
	3.2.2 Úloha církve a přeceňování hříchu	18
4	PROJEVY INDIVIDUALISMU	21
	4.1 Význam a kultury v procesu renesance	22
	4.1.1 Individualismus v renesančním umění	23
	4.2 Rozkvět renesančního vědění	25
	4.2.1 Úloha astrologie	27
	4.3 Svoboda a důstojnost člověka	30
	4.4 Renesanční politika	33
	4.5 Pochmurnost a pesimismus renesance, úloha strachu	35
	4.5.1 Strach z moru, kacířů a čarodějnic.....	37
5	PŘÍSTUP PETERA BURKA	41
	5.1 Sociální aspekty renesanční kultury a vědění	42
6	KOMPARACE: BURCKHARDT, DELUMEAU, BURKE.....	45
7	ZÁVĚR	51
8	SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY.....	54
9	RESUMÉ	56

1 ÚVOD

Mnozí badatelé se snažili o adekvátní charakteristiku renesanční epochy či o její vymezení. Na toto období lze nahlížet různými způsoby, z nichž každý odpovídá zaměření konkrétního badatele, jeho pohledu na dané období a v neposlední řadě také době, kdy se samotné bádání odehrávalo a práce o něm byla napsána. Obraz renesančního světa se tak může měnit podle úhlů pohledu jednotlivých historiků. Předpokladem jsou metody bádání, použitá východiska či stanoviska, jaká byla k této době zaujata.

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala dvě koncepce období renesance, dvě rozdílné interpretace, dva pohledy význačných historiografů. Na první pohled by se mohlo zdát, že každý z autorů pojal renesanci jako zcela odlišný pojem. Burckhardtovo dílo představuje koncepci renesance jako epochy optimismu. Naproti tomu akceptovat koncepci Delumeauovu znamená přijmout vědomí, že život ve sledovaném období byl plný pesimismu. Budu se snažit práce obou autorů konfrontovat, čímž bych chtěla ukázat, jak nejednoznačným obdobím renesance byla a rovněž prezentovat, do jaké míry je historické bádání závislé na zvolených východiscích, metodice a příslušnosti k určité historiografické škole.

Východiskem této práce jsou dvě pojetí renesance, tedy práce švýcarského historika Jacoba Burckhardta, která bude konfrontována s koncepcí Jeana Delumeaua. Ačkoliv v několika bodech práce korespondují, obě pojetí renesance se výrazně odlišují. Nacházejí se v nich krajní stanoviska, o kterých se dá říci, že kontrastují. V zásadě se však práce obou autorů doplňují a vzniká zajímavá možnost srovnání. Ve snaze o dosažení pluralitnějšího pohledu na období renesance budu brát v potaz názory třetího autora a tím je Peter Burke. Je v tomto případě představitelem současného historiografického přístupu a četné aspekty jeho práce vhodně doplňují obě stěžejní koncepce. Budu reflektovat

i závěry dalších badatelů píšících o období renesance, které umožní komplexní pohled na jednotlivá témata, ale i na renesanční dobu jako celek.

V této práci chci zkoumat to, zda lze život v období renesance interpretovat spíše optimisticky, či zda byl plný pesimismu. Tyto kategorie umožní pojednat o individualismu v období renesance. Dále bych se chtěla věnovat tématu svobody a lidské důstojnosti a úloze strachu v období renesance. Tématem práce je renesanční společnost jako seskupení lidí se vším, co jejich život ovlivňovalo ať již v kladném či záporném smyslu.

Na začátku práce představím přístupy Burckhardta i Delumeaua, jejich postoj ke sledovanému období a především společné i rozdílné aspekty jejich díla. V celé práci bude pohlíženo na člověka v kontextu sociální skupiny, do které patřil, neboť ekonomická situace a společnost, ve které žil asi nejvíce ovlivnily jeho existenci. Díky konfrontaci dvou rozdílných přístupů se budu zabývat jak společenskými elitami, tak „lidovými vrstvami“, které byly reflektovány oběma autory. O různosti obou pojetí pojednám jak v kapitole o mýtu „zlatého věku“ tak i v kapitolách o individualismu a lidské svobodě. V poslední kapitole práce zmíním přístup Petera Burka, jenž je jedním z nejreprezentativnějších současných pohledů na renesanční období. Na konci práce provedu komparaci Burckhardtovy a Delumeauovy koncepce.

Záměrem této práce je jednak představit přístupy obou autorů k období renesance a zároveň upozornit na problematičnost chápání renesanční doby jako celku. Tedy budou postaveny vedle sebe Burckhardtova velmi vlivná koncepce s méně známým pojetím Delumeauovým. Obě pojetí budou doplněna o hlediska Burkova přístupu. Chci poukázat na to, že pohledy na podobné problémy zasazené do rozdílných kontextů nemusí být vždy shodné. Analýzou prací obou autorů chci přispět ke komplexnímu pohledu na renesanční dobu.

2 BURCKHARDT VERSUS DELUMEAU

Burckhardtův (1818-1897) přístup k renesanční epoše bývá označován jako optimistický. S tím lze souhlasit, ačkoliv i v jeho práci můžeme pozorovat kontrasty. Renesanční Itálii vnímá jako zemi, kde lidé trpí pod nadvládou tyranů, kde neustále dochází k různým válečným střetům a spiknutím, a kterou také postihují morové epidemie. Zároveň z jeho práce cítíme velkou dávku optimismu. Věří v člověka, který má sílu vzdorovat a osvobodit se od všeho zlého, od nesvobody, od „nadvlády tyrana“.¹

Burckhardtova práce byla silně ovlivněna jeho původní specializací, což byla historie umění.² Od toho se odvíjí i styl jeho tvorby. Knihu *Kultura renesanční doby v Itálii* (1860) psal jako „esej o duševní a kulturní historii“,³ neboť filosofie jako taková byla podle Burckhardta málo podnětná (*meagre - skrovná*).⁴ Zabýval se děním v období renesance, jež vnímal skrze postoje a hodnoty uznávané menšinou bohatých a vlivných.⁵ Své bádání zeměpisně situoval do Itálie, která díky reálné odvaze a individualismu svých lidí, měla být vzorem pro celou Evropu. Italský národ pokládal za předvoj renesančního „prohlédnutí“.⁶ Itala vnímal jako probouzející se osobnost. Opěvoval prototyp hrdiny, jenž odkryl závoj středověkého myšlení a rozhodl se být odvážným a nápadným.⁷ Itálie sama pak byla podle Burckhardta kolébkou renesance. Celé sledované období nazval „zlatým věkem“.⁸ Stát v jeho podání se stal „uměleckým dílem“⁹ a probudivší se Itál byl pojmenován jako „duševní individuum“.¹⁰

¹ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 136.

² B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 19.

³ ...a broad essay on intellectual and cultural history, B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 20.

⁴ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 20.

⁵ P. Burke, *Italská renesance*, s. 13.

⁶ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

⁷ J. Burckhardt, *Úvahy o světových dějinách*, s. 140.

⁸ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

⁹ B. P. Copenhaver, B., P., *Renaissance Philosophy*, s. 19.

Podle Burckhardta, jenž je označován za „dosud největšího historika renesance“,¹¹ je historicita závazek k minulému.¹² „Uplynulé náleží k našemu majetku. Vše je třeba shromažďovat, rekonstruovat a zanechat jako dědictví pro další generace.“¹³ V knize *Úvahy o světových dějinách* můžeme číst: „Historicita je právem a povinností, je zároveň také potřebou, je to svoboda uprostřed vázanosti a nutnosti“.¹⁴ Jako historik vychází Burckhardt z dobových pramenů. Cituje osobnosti jako jsou Petrarca, Dante, Pico della Mirandola, Machiavelli a další. V jeho práci nacházíme jednotlivé události, letopočty, jména významných renesančních osobností. Stylem práce není zobrazení historie prostřednictvím životopisů slavných. V rámci jednotlivých témat se děj odvíjí chronologicky.

Ve své práci *Kultura renesanční doby v Itálii* charakterizuje renesanci jako „moderní kulturu vytvořenou moderní společností“.¹⁵ Z velké části je kniha věnována politické situaci v Itálii v období renesance. Pozoruhodná je zejména koncepce renesančních městských států (Florence, Benátky, Ferrara a další), tedy „stát jako umělecké dílo“.¹⁶ Od Burckhardta také pochází obecně uznávané rozdělení dějin na starověk, středověk a novověk, které chápe jako politické.¹⁷ Renesance sama se v jeho podání stává svébytnou a není jen pokračováním středověku. Nechápe ji jen jako politicky a hospodářsky významné období italských dějin, ale vnímá ji jako epochu evropského významu, včetně všech kulturních, uměleckých a společenských aspektů. Burckhardtova koncepce renesance byla velmi vlivná a vedla mnoho historiků k následování.¹⁸

¹⁰ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

¹¹ P. Burke, *Italská renesance*, s. 10.

¹² J. Burckhardt, *Úvahy o světových dějinách*, s. 16.

¹³ Tamtéž, s. 16.

¹⁴ Tamtéž, s. 10.

¹⁵ P. Burke, *Italská renesance*, s. 8.

¹⁶ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 19.

¹⁷ Tamtéž, s. 19.

¹⁸ Tamtéž, s. 20.

Burckhardtův přístup k renesanční epoše bývá často porovnáván s přístupem Jeana Delumeaua (nar. 1923 v Nantes). Přístup tohoto druhého historiografa k renesančnímu období bývá označován jako pesimistický. Není divu, neboť až příliš často se v jeho práci objevující pojmy jako strach, úzkost, zoufalství, zbabělost, nejistota, pocit bezmocnosti, pocit viny, hřích, pověry, Satan, duchové a podobně.¹⁹ Na druhé straně lze také číst o odvaze, troufalství, boji proti strachu, revoluci. Jeho práce bývají poměrně často stavěny do kontrastu s dílem Jacoba Burckhardta, který žil, bádál a psal zhruba o sto let dříve. Z velké části je tomu tak proto, že se věnoval stejnému časovému období dějin a v podstatě i stejné problematice. Rozdíl je ve stylu práce a také v umístění děje. Zatímco Burckhardt píše o Itálii, Delumeau se soustředí převážně na Francii. Přímou se zde tedy nabízí nejen srovnání optimismus versus pesimismus, ale také Itálie versus Francie. Podobně, jako Burckhardtovy práce nejsou výhradně optimistické, tak i Delumeauův pesimismus bývá částečně kompenzován, a to především díky názoru, že strach (s trochou nadsázky), může „*působit i ozdravně*“.²⁰ Jakkoliv se tyto dvě koncepce na první pohled mohou zdát protichůdné, v rámci širšího studia je možné dospět k názoru, že se spíše doplňují.

Práce Jeana Delumeaua měly velký vliv pro bádání o renesanci. Daly by se řadit pod předmět kulturních dějin. Autor používá popisný, velmi realistický styl vyjadřování. Na rozdíl od Burckhardta svoje vyprávění staví na osudech obyčejných prostých lidí, které trápily opravdu zásadní problémy. Stejně, jako Italové, se museli vyrovnávat s krutou nadvládou tyranů. Navíc ale daleko větší problém pro ně znamenaly morové epidemie, války, bída, nespravedlnost, fanatismus inkvizice, reformace, boží hněv a trest.²¹

Zatímco největším nepřítelem v Burckhardtově práci byli tyrané, z pohledu Delumeaua to byly strach a beznaděj. „*Vездеjší život křesťana*

¹⁹ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě*, s. 8.

²⁰ Tamtéž, L. Šavlíková, závěr, s. 609.

²¹ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě*, s. 7.

se při bližším pohledu jeví jako neustálé válčení... Než největší nepřítel, kterého člověk vůbec má, jest on sám. Nemusí zdolávat nic obtížnějšího, než svoje vlastní tělo, svou vůli: neboť pro svou přirozenost je toto náchylné ke všemu zlému.²² Jakkoliv by se snad mohlo zdát, že Delumeauova práce útočí na emoce čtenáře, jejím hlavním cílem je historicky zdokumentovat dobu a přispět k jejímu pochopení. V díle je patrná snaha odkrýt významnou zkušenost dané kultury, totiž hluboký pesimismus, který byl příznačný dokonce i pro takové období, jakým je renesance. Neméně významným aspektem je zde poukázání na fakt, že, ať si to připustíme, či ne, hřích existuje. Delumeau věnuje pozornost závažnému a nadměrnému obviňování v dějinách západní civilizace. Renesance v jeho pojetí se nám jeví mnohem temnější, než jak bývá obvykle popisována.²³

2.1 Vymezení pojmu renesance

Výrazem *renesance* (z lat. *renasci* - znovunarodit se) chápal Burckhardt jakési „probuzení se“,²⁴ které nastalo po dlouhé době temna. Tak bývá charakterizován středověk, tedy období mezi pádem římské civilizace a její obnovou, po nečinném tisíciletí „evropského studeného gotického hrobu“.²⁵ Jedná se o období evropských kulturních dějin přibližně mezi roky 1350–1600, období změny v nazírání na svět a na člověka. Období renesance nelze zcela přesně časově vymezit. Do různých částí Evropy pronikala renesanční kultura a vzdělanost s různými odstupy. Za její kolébku je považována oblast dnešní Itálie, odkud existují zmínky o procesu „znovuzrození“ z první poloviny 14. století. Postupně pak pronikala do dalších zemí Evropy a existovala spolu se středověkou kulturou, s níž se prolínala. Skutečné jméno dostala

²² J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě*, s. 7.

²³ Tamtéž, L. Šavlíková, závěr, s. 610.

²⁴ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

²⁵ ...Europe's cold Gothic tomb, B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 19.

renesance teprve od Jacoba Burckhardta v jeho slavné práci *Kultura renesanční doby v Itálii*.²⁶

Hlavní postavou renesance je člověk, který je sice stvořen k obrazu božímu, ale i on má tvůrčí schopnosti a tvoří. Dochází k rozmachu umění, literatury a architektury. Nastaly velké změny ve všech oblastech, ať to byla kultura, politika a nebo oblast sociální. Inspirace antickou kulturou a vzdělaností je běžná v evropských dějinách. Také renesanční myslitelé obraceli svoji pozornost k řeckému a římskému vzoru. Snad kvůli tomu vznikl dojem, že středověk byl jen jakýmsi přechodem mezi antikou a moderní dobou.

Období renesance nebylo jen idylické ale byla objevena a doložena řada sociálních i kulturních jevů, které toto pojetí značně zpochybňují. Zejména o těchto protichůdných jevech se můžeme dočíst v pracích Jeana Delumeau. Kromě všeobecného rozvoje a rozkvětu společnosti, umění a individualismu existují doklady o násilné christianizaci, zotročování, pronásledování Židů, čarodějnických procesech či kolektivním strachu z trestajícího Boha. Dalším problematickým momentem je proces takzvané reformace, kdy dosud jednotné křesťanství bylo rozpolceno a vznikla potřeba je znovu očistit. To znamenalo náboženské války, pronásledování a vraždy. Na základě všech těchto aspektů je možno říci, že renesanci, stejně jako žádné jiné historické období, nelze přesně definovat jako nějakou určitou kladnou či zápornou epochu v nějakém přesném časovém úseku.

Podobné problémy se vztahují i na renesanční filosofii. Hlavní pozornost byla věnována spíše politickým a náboženským dějinám, či dějinám umění, než filosofii samotné. Ta zůstala do jisté míry nepovšimnuta. Badatelé, kteří se zabývali obdobím renesance, věnovali málo pozornosti jeho filosofii snad proto, že filosofická literatura z tohoto období nenabízí tak velká jména jako Aristotelés či Platón, Descartés,

²⁶ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 18.

nebo Akvinský.²⁷ To až později se její vztah k ostatním oblastem vědění změnil a pokud chápeme obsah a úlohu filosofie ve světle nějaké moderní filosofické školy, ať se jedná o pragmatismus, existencialismus, novotomismus či analytickou filosofii, stane se myšlení minulých dob relevantním a může tvořit významnou součást dějin filosofie.²⁸ V dílech vytvořených v období renesance lze nalézt prameny významné pro pochopení tehdejší doby a cenný materiál pro historiografické bádání. Také díky těmto písemným památkám, ať pocházejí z pera učitelů humanitních věd neboli „*studia humanitatis*“, či renesančních básníků a spisovatelů, byl objeven a doceněn význam renesančního humanismu.²⁹

Existuje více přístupů k renesanční filosofii. Podle jednoho hlediska nepřinesla žádná významná jména a není třeba jí věnovat větší pozornost. Na straně druhé je ale oslavována až nekriticky, jako myšlenkový proud, který v podstatě dal vzniknout moderní Evropě. Zatímco humanismus byl záležitostí akademiků, renesance (znovuzrození antického ideálu člověka) zasáhla všechny oblasti života: lékařství, techniku, právo i obchod, ale především výtvarné umění. Z této doby je známa řada tvůrčích osobností, ať to byli umělci či stavitelé. Na tomto proudu se ale podíleli i náboženští reformátoři, význační obchodníci, váleční hrdinové, španělští conquistadoři či italští kondotieři. Myšlení renesančních filosofů se odvíjelo v kontextu rozkvětu společnosti a velkých náboženských i politických převratů.

²⁷ O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 16.

²⁸ Tamtéž, 16.

²⁹ Tamtéž

2.2.1 Přístup k renesanční filosofii

Nebylo to jen jméno, co renesance od Burckhardta získala. Jeho „koncepte mohla být snad kontroverzní, nicméně byla enormně vlivná a vedla ostatní historiky k opakování jeho námětu“.³⁰ Byl tím kdo mnohé inspiroval. Renesance viděná jeho očima byla zlatým věkem probuzení individua z temnoty středověku. Ovlivněn svým učitelem Leopoldem von Ranke psal o historii renesance na základě původních pramenů. V roce 1860 byla vydána Burckhardtova stěžejní práce *Kultura renaissanční doby v Itálii*, díky níž je Burckhardt považován za zakladatele historiografie renesanční kultury. V práci se zabývá italskou historií v rámci období 13.-16. století, počínaje strukturálními změnami státu a církve v pozdním středověku, až po vytvoření moderní renesanční společnosti. Burckhardt svá studia omezil na území Itálie zcela v duchu jeho základní teze, že totiž Itálie v období renesance zaujímal místo zcela ojedinělého významu.³¹ Dějiny Itálie považoval za stěžejní v evropském historickém vývoji vůbec. V *Úvahách o světových dějinách* Burckhardt poukazuje na skutečnost, že poznání bývá omezováno patriotismem, který je často jen výrazem povýšenosti vůči jiným národům, nebo také formou lokální zaujatosti. Správné studium vlastních dějin má být zasazeno do souvislostí s dějinami celého světa a jejich zákonitostí, musí být součástí světového celku.³²

Filosofie podle Burckhardta není historií, ale stojí vysoko nad ní. Filosofie dějin vždy sledovala události chronologicky a snažila se v optimistickém duchu dobrat obecného modelu vývoje světa. Pak ale jde spíše o dějiny světové kultury. Filozofové dějin pokládají svoji dobu za vrchol a minulé za přípravný předstupeň. Při studiu se obvykle začíná od začátku, ale v historii by tomu tak být nemělo.³³ Historiografické

³⁰ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 19.

³¹ O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 15.

³² J. Burckhardt, *Úvahy o světových dějinách*, s. 233.

³³ Tamtéž, s. 7, 8.

bádání považuje Burckhardt za „závazek k minulému“. Je třeba rekonstruovat a zanechat vše jako dědictví pro další generace. Jen barbaři, kteří nepřemýšlí, se vzdávají historicity, která je „naším právem a povinností, ale je zároveň potřebou, je to naše svoboda uprostřed vázanosti a nutnosti“.³⁴ Využitím takto získaných vědomostí se můžeme stát moudrymi (*Historia vitae magistra* – historie je učitelkou života).³⁵

Jean Delumeau (nar. 1923) se snažil zdokumentovat hluboký pesimismus příznačný dokonce i pro období renesance.³⁶ Jeho práce *Strach na Západě ve 14.–18. století* a *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13.-18. století* patří k základním dílům světové historiografie. Delumeaův pesimistický pohled na renesanční dění v Evropě kontrastuje s Burckhardtovou glorifikací renesanční Itálie. Jeho práce o období renesance je psychologickou studií lidské společnosti, zejména jejích chyb, nedostatků a předsudků. Delumeau zdůrazňoval tři aspekty, které vymezovaly jeho práci. Jednak mu šlo o to, „nenapsat dějiny založené na pouhém pocitu strachu“, což by podle něho bylo příliš absurdní zjednodušení. Dalšími dvěma aspekty byly prostor a čas. Tedy jedná se o časové období přibližně mezi léty 1348–1800 a o „zeměpisný prostor, v němž žijí obyvatelé Západu“. Delumeau se snažil zaplnit jakési bílé místo v historiografii, kterým rozuměl dlouhé mlčení o úloze strachu v dějinách.³⁷ Upozorňuje na skutečnost, že například literatura se k tématu strachu vrátila a to se objevuje v románech, autobiografiích i ve filmech, které mají slovo strach přímo v názvu. „Oproti tomu historiografie téma strachu opomenula, ačkoliv v byla v naší době průkopníkem v tolika nových směrech.“³⁸

³⁴ J. Burckhardt, *Úvahy o světových dějinách*, s. 10.

³⁵ Tamtéž, s. 11.

³⁶ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 9.

³⁷ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 11.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

3 MÝTUS ZLATÉHO VĚKU

První fáze renesance byla jedním z „nejvelkolepějších“ období v dějinách evropského kontinentu. Navázala a reagovala na středověk. Historikové se shodují v názoru, že se renesance zrodila v Itálii. Renesance našla ztělesnění svých ideálů v antickém vzoru (zejména v antickém umění), z něhož čerpala především zájem o člověka a pozemský svět a i jinak navázala na antické odkazy. Zároveň byla výrazem citění a myšlení své doby, které bylo vymezeno racionalismem a humanismem. S odkazy na antiku se setkáváme stále. Jednota římského impéria, které dosáhlo před svým pádem, nikdy nepřestala vzbuzovat zájem celého Západního světa.³⁹

Vztah středověku a renesance byl vždy častým tématem historiografické vědecké činnosti. Ať to byla návaznost renesanční filosofie a humanismu na středověkou tradici, nebo kontinuita mezi renesančním humanismem a kořeny středověké rétoriky. Hnutí nazvané renesanční humanismus nebyl žádný originální směr zcela oddělený od středověku. Byl to způsob myšlení, který sice vychází ze středověké tradice, ale proměňuje ji natolik, že lze hovořit o samostatné epoše v dějinách myšlení a o specifické rétorické tradici.⁴⁰ Renesanční humanisté, se pokoušeli podnítit opravdovou renesanci latinské vzdělanosti. Tehdejší znalosti antiky ovšem byly ve svém úhrnu neúplné a chybné. Antické písemné památky byly zkreslovány neustálým přepisováním a také překlady.⁴¹ Skutečnou podobu antické vzdělanosti dala na základě studia původních textů, především řeckých, teprve

³⁹ J. Pijoan, *Dějiny umění / 5*, J. Pechar, Úvod, s. 1.

⁴⁰ O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, T. Nejeschleba, doslov, s. 171.

⁴¹ Aristoteles byl až do poloviny 13. století znám pouze prostřednictvím arabských komentátorů; a pokud jde o Platóna, úplný text jeho dialogů byl přístupný až v 15. století. Se středověkým chápáním antiky se v Itálii rozešel už ve 14. století Francezko Petrarca (1304 a 1374). Tento archeolog, historik a básník je prvním humanistou, který přesně znal a chápal homérské texty. Rovněž Giovanniho Boccaccia (1313 – 1375) lze považovat za jednoho z prvních znalců řečtiny. Oba tvoří výrazný protiklad Danta Alighierioho (1265 – 1321), jehož znalosti antiky byly ještě středověké, J. Pijoan, *Dějiny umění / 5*, s. 1.

renesance.⁴² Mezi středověkem a renesancí neexistuje žádný náhlý přechod, ale určitá kontinuita. Ta zahrnuje značné množství postupných změn a inovací, díky kterým se společnost měnila a vyvíjela. A tak svět v roce 1600 se velmi lišil od světa v roce 1300. Ačkoliv každá evropská země svým způsobem nějak přispěla k obecné kultuře jak středověku, tak renesance jako celku, je významným faktem, že většina intelektuálních a kulturních hnutí v letech 1350–1600 měla svůj původ v Itálii.⁴³

3.1 Renesance překonávající středověké tmářství

Přemýšlíme-li o předpokladech renesance, či o nějakých renesančních jevech, zdá se podle Burckhardta zcela přirozené, že aspekty tradičně spojované s renesancí lze nalézt ve středověku. Tedy jinými slovy „*vše co v renesanci za něco stojí má ve středověku své základy*“.⁴⁴ Burckhardt příliš nesouhlasil s názorem, že „starověk“ byl obecně považován za dobu dávno minulou a překonanou, která měla být pominuta a zapomenuta. Ovšem připouští, že by se snad „národ otřásl a probudil“ i bez starověku, tedy proces renesance respektive „znovuzrození“ by nastal i tak. Podle Burckhardta by ale mnohé skutečnosti nebyly tak jasné a zřejmé bez tohoto období, byť bylo považováno za přechodné. Tím vyzdvihl význam starověku jako autonomní svébytné epochy. Podle Burckhardta pak tedy výraz renesance znamená obrození starověku, neboť: „*starověk jest vzpomínka na vlastní starou velikost*“.⁴⁵ Burckhardt charakterizoval období středověku jako „*život v polospánku pod závojem utkaným z víry a pověr, který nedovolil lidem vidět svět kolem sebe objektivně*“.⁴⁶ Později, v období renesance, nastala změna. Člověk se dostal do popředí zájmu

⁴² J. Pijoan, *Dějiny umění / 5*, s. 1.

⁴³ O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, T. Nejeschleba, *Dodatek: Středověké předpoklady*, s. 145.

⁴⁴ Tamtéž, s. 145.

⁴⁵ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 188.

⁴⁶ Tamtéž, s. 139.

jako osobnost. Burckhardt označil Itálii za kolébku renesance, kde došlo k „renesančnímu prohlédnutí“.⁴⁷ „*Tento národ si „dokázal přes všechna snášená příkoří zachovat svobodného ducha“.*⁴⁸ Pojem renesance tedy úzce souvisí s italským národním cítěním a počátek toho dění vidí Burckhardt právě v Itálii, odkud se teprve později rozšířilo do Evropy.⁴⁹

Burckhardt omezil svá studia historie na území Itálie. Tím prakticky nechal na historících, kteří se zabývali ostatními evropskými zeměmi, aby rozhodli, do jaké míry tyto země vděčí za svůj přínos vlastnímu rozvoji či italskému vlivu, neboť stěží lze zpochybnit Burckhardtovu základní tezi, že totiž „*Itálie v období, kterým se zabýváme, zaujímala místo zcela ojedinělého významu*“.⁵⁰ Slovo *Italia* však bylo v kontextu renesanční doby víceméně jen geografickým pojmem, protože na počátku 15. století byla Itálie společensky a kulturně nejednotná, rozdělená na mnoho menších území.⁵¹ Burckhardt ve své práci reflektoval myšlenku na sjednocení Itálie, která byla v tomto období velmi aktuální. Zejména odkazoval na písemnosti význačného renesančního politika, úředníka a diplomata jménem Nicollo Machiavelli (1496-1527).⁵²

To, co Burckhardt na renesanční Itálii tolik obdivoval (prohlédnutí, odkrytí závoje, probuzení individua), se týkalo především takzvaných městských států. Nejznámějšími byly Janov, Benátky a Florencie. Vznikaly v bohatších částech Itálie podle vzoru antické pospolitě společnosti, kde si byli rovni šlechtici a občané a kde vládla všeobecná

⁴⁷ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 139.

⁴⁸ Tamtéž, s. 188.

⁴⁹ Tamtéž, s. 187.

⁵⁰ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 15.

⁵¹ P. Burke, *Italská renesance*, s. 7.

⁵² „*Pohled na stav dnešní Itálie ukazuje, že málokterá doba byla kdy příznivější pro nástup schopného a prozíravého panovníka...A není povolanejšího nad příslušníka Vašeho vznešeného rodu, za nímž stojí Bůh a církev, pro úkol vykupitele. Nedopusťte, aby vyšlo nazmar to obrovské všeobecné odhodlání, jež dokáže smést z cesty každou překážku...]Není slavnějšího poslání panovníka, než zavedení nových pořádků a zákonů... A Itálie je poddajný materiál, který jen čeká na ruku toho, kdo by ho uhnětl. Ujměte se tohoto úkolu s optimismem a vírou, které člověku dodává vědomí spravedlivého cíle, aby se naše země pod Vaší korouhví znovu zaskvěla v plné slávě a slova Petrarky se stala skutečností: Ctnost proti zuřivosti se chopí zbraně, v krátku ji smete. Vždyť předků udatnosti květ v italských srdcích dosud kvete.*“, N. Machiavelli, *Vladař*, s. 89.

touha po vzdělání a pravdě.⁵³ Větší část italské populace ovšem tvořili venkované žijící ve značné nouzi. Obhospodařovali půdu a mnozí byli negramotní. Starali se jen o svoje přežití. Otázkou zůstává, jak oni prožívali „renesanční prohlédnutí“.⁵⁴

3.1.1 Moderní kultura vytvořená moderní společností

Burckhardt chápal renesanci jako „moderní kulturu vytvořenou moderní společností“, což může být podle Petera Burka (nar. 1973) relativní, s přihlédnutím ke změně v pojetí „modernosti“ v návaznosti na neustálý vývoj.⁵⁵ Burckhardt přikládal velký význam uměleckým dílům, která o změnách vypovídala. Podle něho právě v Itálii, více než kde jinde v Evropě, byly „literatura a umění rozmanité na bohaté lidské povahy, navíc obsahovaly i psychologický aspekt. Proto tak vstoupily do dějin“.⁵⁶

Burke v *Italské renesanci* zpochybňuje tento přístup, neboť podle něho je nemožné porozumět kultuře v renesanční Itálii, pokud přihlížíme pouze k vědomým záměrům umělců, spisovatelů a herců. To může stačit k pochopení jejich individuálních počinů, ale pro porozumění renesanci to nestačí. Burke uvádí i důvody. Umělec nebyl v té době zcela svobodným tvůrcem. Renesanční umělci zpravidla tvořili pod nátlakem to, co jim bylo zadáno, a tak jejich výpověď může být zpochybněna jako neobjektivní. Neměli možnost uplatnit „spontánní projev individuality“.⁵⁷ Kromě toho se Burckhardt soustředil na postoje a hodnoty bohaté a vlivné menšiny italské populace, takže v podstatě jeho přístup nereflektuje lidovou kulturu.⁵⁸

Burckhardtova původní orientace na historii umění silně ovlivnila jeho pohled na období renesance. Podle něho měli na tomto procesu,

⁵³ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 190.

⁵⁴ P. Burke, *Italská renesance*, s. 8.

⁵⁵ Tamtéž, s. 8.

⁵⁶ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 140.

⁵⁷ P. Burke, *Italská renesance*, s. 9.

⁵⁸ Tamtéž, s. 13.

který „vytvořil moderní svět a víceméně ukončil středověk“, větší zásluhu malíři a básníci, než knížata a diplomaté. Do Burckhardtova „obrazu renesance“ patří nástin nových myšlenek a zákonitostí, včetně filosofického myšlení. Zároveň stále přiznával důležitost návaznosti nového myšlení na principy ranného křesťanství a myšlení středověkých předchůdců. Tato dualistická koncepce byla v době, kdy Burckhardt tvořil a bádá, novým pohledem na renesanční epochu. Byla snad kontroverzní, ale enormě vlivná a vedla pozdější historiky k následování.⁵⁹

3.2 Pesimismus renesanční společnosti

Delumeau nepsal své práce o historii z pohledu bohaté menšiny renesanční společnosti. Naopak, zabýval se většinou, tedy prostými, obyčejnými lidmi. Renesanční společnost viděl a posuzoval především prostřednictvím událostí, jenž potkávaly tu její část, která nevládla, ale byla ovládána. Jeho pohled na sledované období je pohledem „zdola“. Nezabýval filosofickým myšlením, ale více pozornosti věnoval politickým a především náboženským dějinám.⁶⁰ Epochu, kterou Burckhardt nazval „zlatým věkem překonávajícím středověké tmářství“⁶¹ viděl Delumeau jako období strachu a úzkosti. Podle něho se v historii dosud lidé strachem nezabývali z důvodu, aby nebyl zaměňován se zbabělostí. Tak byly pokrytecky zastírány přirozené reakce, které provázejí vědomí nebezpečí. Právě to je jedním aspektů renesanční společnosti, takové jaká byla předmětem Delumeauova bádání. Sklony prostého lidu propadat strachu byly považovány za přijatelnější, zatímco od lidí urozených byla očekávána statečnost.⁶² Z hlediska společenské

⁵⁹ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 19.

⁶⁰ P. O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 16.

⁶¹ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii II.*, s. 139.

⁶² Vojáci byli statečnější, když měli nablízku urozené rytíře; většinou měli prostí lidé sklony propadat hrůze, a to i vojáci; u nich se pak zbabělost snoubila s krutostí. Prostý člověk nebyl odvážný, protože nemusel usilovat o věhlas. Byl jedním z mnoha a jako jeden z mnoha také žil a to bylo zas důvodem, proč lidem nízkého a služebného údělu chyběla odvaha., J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 12.

příslušnosti a morálního postoje nebylo možné sloučit dva různé světy: svět individuální udatnosti (tedy svět šlechty) a svět kolektivního strachu (svět chudých lidí).⁶³ Podle Delumeaua byl strach často i zneužíván a to zejména bohatými pány, kteří ve svém úsilí o moc dbali na to, aby obyčejní lidé žili ve strachu, nebo alespoň v obavách o svoji existenci. Pak mohli těžit z jejich úsilí a dřiny.⁶⁴ Malou změnu v pesimistickém pojetí fenoménu strachu v období renesance můžeme ale přece pozorovat. Podle Delumeaua si lidé, zejména po slavné revoluci ve Francii, vydobyli právo na svobodu a tedy i na odvahu. Díky novému pohledu na tuto problematiku se postupně začal měnit přístup k tématu strachu. Renesanční umění bylo realističtější a obsahovalo psychologickou pravdivost. Strach sice zůstal všudypřítomný, jen už nebyl hanbou. V mnoha románech, autobiografiích a na mnoha obrazech z období renesance je téma strachu přítomno. Hrdinové divadelních her dávají svůj strach nepokrytě najevo, stejně tak postavy v románech. Montaigne píše o tom, jaký účinek měl strach na jednoho šlechtice při obléhání Říma (1527) „*pamětihodnosti zaslouží strach, který jednomu urození srdce sevřel, sklíčil a zmrazil ho tak, že v boji jak podřatý padl, aniž však jediného zranění utrpěl.*“⁶⁵

Podle Delumeaua prostí, obyčejní lidé v období renesance žili ve stálém strachu a bídě. Snažili se přežít války či morové epidemie. Měli tolik starostí s obstaráváním svých základních životních potřeb, že jim zbývalo opravdu málo sil, aby mohli vnímat jakýkoliv proces „renesance“. Tedy podobně, jako v Burckhardtově, tak i v Delumeauově pojetí, chudý prostý člověk stál stranou.

⁶³ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 13.

⁶⁴ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 14.

⁶⁵ M. de Montaigne, *Eseje*, 18. kapitola, s. 107.

3.2.1 Sen o zlatém věku

Podle Delumeua byl určujícím rysem renesanční společnosti, která žila v neustálém strachu z konce světa a z božího trestu, pesimismus. Protilékem na tíživou přítomnost byl sen o zlatém věku, který fungoval v lidském povědomí jako dávná, časově neurčitá doba a splýval s biblickým rájem.⁶⁶ V době „zlatého věku“ lidstvo nesužoval strach, zlo ani neštěstí. Lidé se chovali láskyplně a nepotřebovali vědu ani zákony. Svět se nedělil na mé a tvé a přírodní bohatství bylo nevyčerpatelným zdrojem pro všechny.⁶⁷ Lidé snili o ztraceném ráji tím více, čím těžší a pochmurnější byla přítomnost. Vysněná země měla být snad ostrovem ztraceným uprostřed oceánu či dalekou nepřístupnou zemí kdesi v Asii, Africe, nebo v Americe. Nedosažitelnost krajiny symbolizovala, že mír, soulad a hojnost nejsou dostupné. S objevením Ameriky zesílila naděje, že by ztracený ráj mohl být někde tam a že Indiáni jsou přímí potomci Adama a Evy. Nově objevenému zámořskému obyvatelstvu připisovali lidé ctnosti, které v západoevropské civilizaci dávno vzaly za své a rychle se vytratily i u Indiánů při styku s kolonizátory. V 16. století se rozšířil mýtus „dobrého divocha“. Původní obyvatelé byli opěvováni pro svoji nevinnost a statečnost.⁶⁸ *„V smělosti a statečnosti, v pevnosti, vytrvalosti, odolnosti vůči bolesti a hladu i smrti neobával bych se stavět jejich příklady proti nejslavnějším starověkým vzorům, které na této straně oceánu chováme v paměti světa našeho (Montaigne).“*⁶⁹ V Ráji nemusel nikdo pracovat a vydělávat na živobytí. Každý se zde mohl bez zábran oddávat tělesným slastem. Tato země zaslíbená byla únikem z reality chudých, kdy trpěli nouzí, dřeli se v nelítostných podmínkách a „pod

⁶⁶ „Na počátku byla víra v mýtus zlatého věku, kterému křesťané říkali „pozemský ráj“. Prvotní hřích Adama a Evy vyvolal hněv Boha a ten ve své spravedlivé pomstě odsoudil člověka k utrpení, smrti a zatracení“, L. Šavlíková In: J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 610.

⁶⁷ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 137, 138.

⁶⁸ Tamtéž, s. 140.

⁶⁹ M. De Montaigne, *Eseje*, s. 295.

hrozbou božího trestu byli náboženskou věroukou vedeni k pohlavní zdrženlivosti“.⁷⁰

„Země zaslíbená“ je svým způsobem jednou z mnoha utopií. Skutečnost, že se stejné téma objevilo v mnoha dílech, například v Morově *Utopii* (1516), v Campanellově *Slunečním státě* (1623) či v Baconově *Nové Atlantidě* (1627) a v dalších napovídá, že byla oblíbeným námětem renesančních spisovatelů. Ve svých utopistických dílech vyjadřovali nespokojenost se současností a svoji představu o lepší budoucnosti. Zůstává otázkou, zda autoři opravdu věřili ve zrealizování svých představ. „*Na každý pád je jasné, že neskutečná země zaslíbená představovala vysněný únik v době, kdy lidé trpěli.*“⁷¹ Renesanční svět pro prostého člověka, tak jak jej vnímal Delumeau, nepředstavoval žádnou jistotu. Báł se o svůj život, báł se svého osudu, obával se božího trestu. Sen o zlatém věku mu pomáhal přežít.

3.2.2 Úloha církve a přeceňování hříchu

Církev měla v období renesance v Itálii velkou a nepopíratelnou moc. Ta byla skutečně nedostižná a pramenila podle Burckhardta ze skutečnosti, že nejvyšší církevní představitelé často bývali v jedné osobě papeži a zároveň princí vládnoucích rodů. Byli mocní, bohatí, užívali si mnoha výsad, které náležely k postu vládce i papeže. Burckhardt ve své práci mimo jiné uvádí příklady, které svědčily o korupci v těchto vysokých kruzích. „*Na prodej jsou u nás kněží a svátosti oltáře a modlitby, ba i nebesa a bůh, lká tehdejší zbožný básník, napomínaje horlivě k nápravě papeže, jenž ostatně ani sám by byl nedosáhl papežské hodnosti bez podplacení.*“⁷²

Jako příklad užil Burckhardt postavu Alexandra VI. vlastním jménem Rodrigo Borgia, jenž byl jedním z nejproslulejších papežů. V jeho

⁷⁰ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 140.

⁷¹ Tamtéž, s. 140.

⁷² J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 116.

osobnosti se spojily „*chtivost a smyslnost se silnou a skvělou povahou*“. Bylo ovšem o něm známo, že si příliš nevybíral prostředky k dosažení svých cílů. Mezi ně patřily podplácení, výhodné sňatky i vraždy. „*Alexandr sotva koho jmenoval kardinálem, nezaplatil-li velkých obnosů.*“⁷³ „*Alexandr VI. celý život kdekoho šidil a vždycky mu to všichni spolkli i s návnadou. Nenajdeme druhého člověka, který by byl tolik nasliboval a tak málo dodržel. Každá lest mu vyšla, protože v lidech četl jako v otevřené knize.*“⁷⁴ Jeho syn Cesare Borgia jej v mnohém překonal. Dokonce, jak Burckhardt uvádí, otce terorizoval. Nechal zavraždit bratra, švagra a další příbuzné, jimž Alexandr věnoval svoji přízeň. „*Alexandr musil mlčeti k zavraždění svého nejmilovanějšího syna, vévody di Gandia, snad i k tomu svoliti, neboť sám chvěl se o život před Cesarem.*“⁷⁵ Alexandr dosáhl přímluvou u benátského velvyslance jmenování Cesara kardinálem což mu mělo usnadnit cestu k papežství. Cesare usiloval o ovládnutí celé Itálie. Při tom však používal morálně pochybných prostředků. Papežem se nestal, naopak byl vyhnán ze země. „*Najisto není pochyby, že Cesare, ať by byl po Alexandrově smrti zvolen či nezvolen za papeže, zamýšlel udržeti si získaný stát za každou cenu, a že po tom všem, co provedl, že by to byl dlouho nemohl ve funkci papeže.*“⁷⁶ Cesare Borgia se stal předlohou pro Machiavelliho dílo *Vladař*.

Papežové dokázali využívat všech možností k obohacování a upevnění svého vlivu. Za poskytování různých výhod si dávali „*nejnestoudnějším způsobem odkupovati svou pomoc za peníze a hodnosti.*“⁷⁷ To byl podle Burckhardta jeden z nejpádnejších důvodů, proč měly panovnické rody velký zájem na udržení papežství. Podle Burckhardta dokonce papež často zneužíval svoje postavení a „*nalíčil občas pastí, do nichž upadají zločinci, kteří mohou dobře platiti.*“⁷⁸ Takové

⁷³ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 122.

⁷⁴ N. Machiavelli, *Vladař*, s. 66.

⁷⁵ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 122.

⁷⁶ Tamtéž, s. 122, 123.

⁷⁷ Tamtéž, s. 117.

⁷⁸ Tamtéž, s. 119.

jednání církevních představitelů velmi zdiskreditovalo Itálii v očích zbožné Evropy.⁷⁹

Atmosféru strachu, úzkosti, hříchu a pocitu viny dokázala podle Delumeaua církev využít posílení svého vlivu. Na jedné straně zde lidé hledali útěchu, odpuštění a záchranu před božím trestem, který byl sesílán například v podobě morových epidemií. Na straně druhé měla církev ochránit před nástrahami ďábla. Protože, jak prohlašovala, „*Satan je přítomen všude, a tudíž i v každém lidském srdci*“, je v každém člověku. Mít strach ze Satana tedy znamenalo mít strach z každého. Církev v duchu asketické tradice dbala na poslušnost a uměřenost prostých lidí. Přehánění závažnosti hříchu a jeho důsledků významně posilovalo její autoritu. Aby mohli být křesťané udržováni v pokoře a činili pokání, byl popis posledních chvil člověka často podáván tak, aby naháněl strach. Význam hříchu byl podle Delumeaua záměrně zveličován oproti odpuštění. Traumatizující výpovědi o smrti se věnoval například Petrarca ve svém „křesťanském“ a „specificky středověkém“ traktátu *O lécích na štěstí a neštěstí*, v němž „meditoval o smrti a vyjádřil potřebu pokorného přístupu k dalšímu životu s důrazem na pomíjivost všech pozemských dober a zel“.⁸⁰ Příprava na posmrtný život vždy byla náplní křesťanství. „Vykoupení“ mělo člověka zbavit úzkosti, ale církev stále trvala na zpytování svědomí. Postavila Boha do role trestajícího soudce a takový obraz existoval po celá staletí.⁸¹ Záměrné pěstování pocitu viny a pastorálu smrti v lidech mělo velký význam pro západní dějiny. Křesťanské náboženství, příznačně pro západní svět, nazval Delumeau „náboženstvím úzkosti“.⁸² Ať v záporném či v kladném slova smyslu mělo velký význam pro renesanční společnost. Nebylo zbytečné, vždyť jeho obsahem byla křesťanská láska, zbožnost a krása, které existovaly i bez ohledu na strach.⁸³

⁷⁹ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 120.

⁸⁰ P. O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 24.

⁸¹ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 10.

⁸² Tamtéž, s. 9.

⁸³ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 40.

4 PROJEVY INDIVIDUALISMU

Podle Burckhardta to byli Italové, kdo se začal více prosazovat a projevovat jako osobnost, čili, jak píše Burckhardt, „začali se *poznávat a stali se individui*“. Evropa byla dosud „pod závojem“, ale Itálie se měnila. O změnách vypovídají především umělecká díla z té doby. „*Renesanční Ital neznal falešnou skromnost ani pokrytectví. Nestyděl se být jiným, nápadným. Pozornost se obrátila k osobnosti. Díky italským městským státům Ital jaksi předčasně vyspěl v moderního člověka a stal se prvorozencem mezi syny nynější Evropy.*“⁸⁴

Individualismus viděný očima Jeana Delumeaua měl poněkud jiný rozměr. V jeho podání nehrál hlavní roli člověk, ale strach. V době moru zmizela lidská kategorie „průměrného člověka“.⁸⁵ Lidé byli buď hrdinové, nebo zbabělci. Nic mezi tím neexistovalo. Západní civilizace přikládala velkou váhu pocitu viny a studu. Podle Delumeaua jsou celé evropské dějiny „dějinami hříchu“, neboli „nepříznivým obrazem sebe sama“. Snad pozitivní stránkou tohoto procesu byla skutečnost, že „západní člověk byl v důsledku intenzivního obviňování veden k hlubšímu pohledu na sebe, k lepší znalosti svého minulého života a k upřesnění své totožnosti; špatné svědomí doprovázelo vzestup individualismu a smysl pro zodpovědnost“. Podle Delumeaua mezi provinilostí, úzkostí a tvořivostí bezpochyby existovala spojitost.⁸⁶

Kdo se bál a čeho? Tyto otázky se snažil Delumeau zodpovědět ve své práci. Pro historika, jak uvádí Delumeau, není obtížné najít doklady o přítomnosti strachu. Jeho projevy jsou závažné zejména pokud přejde od individuálních projevů strachu ke kolektivním.⁸⁷ Strach byl, podle Delumeaua, i přes úsilí vynaložené k jeho překonání, důležitou složkou lidské zkušenosti a podílel se velkou měrou na formování osobnosti lidí

⁸⁴ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

⁸⁵ J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století/I.*, s. 155.

⁸⁶ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 9, 10.

⁸⁷ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 23.

žijících v období renesance. Byl lidskou přirozeností, pojistkou proti ohrožení, reflexem umožňujícím obranu před smrtí. Delumeau parafrázoval slova J.P. Sartra, že „každý člověk, pokud je normální, strach pociťuje a pokud ne, pak buďto lže a nebo normální není“.⁸⁸ Bezpečí je podle Delumeaua základní lidskou potřebou. „Pocit bezpečí je symbolem života, kdežto pocit nebezpečí je symbolem smrti.“⁸⁹ Z úzkosti a strachu pramení agresivita. Není vrozená, je získaným pudem, úchylnou, mobilizuje v organismu sílu k obraně.

Strach podle Delumeaua nemusí působit vždy jen destruktivně. Naopak, může se jevit jako výzva k bytí: „Svět ovládneme, když překonáme strach.“⁹⁰ Může dokonce působit i ozdravně. Má-li člověk strach z hříchu a následného trestu, pak nebude hřešit. Je-li pocit viny prožíván pozitivně, vytváří napětí, které v člověku uvolňuje to nejlepší. To napětí může rozvíjet pocit zodpovědnosti, může také vyústit ve spásu skrze čin. Naproti tomu strach a především přílišné obviňování člověka paralyzuje, odrazuje, rozkládá jeho osobnost. Paradoxně to všechno zároveň ale také může přispět k rozvoji individua.⁹¹

4.1 Význam kultury v procesu renesance

Burckhardt ve své práci docenil úlohu italské renesanční kultury. Objevila a poprvé „přivedla na světlo celé, úplné jádro člověka“.⁹² Díky „svobodnému duchu“ italského národa se právě v Itálii mohl plně rozvinout „individualismus“. Podle Burckhardta vedl rozvoj individua k poznání osobnosti jednak své vlastní, ale zároveň také osobnosti ostatních. Tím tedy vedl k rozvoji poznání vůbec.⁹³ Byl podle Burckhardta

⁸⁸ Citováno podle Delumeaua: J.P. Sartre, *Le Sursis*, Paris 1945, s. 56, J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 18.

⁸⁹ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 18.

⁹⁰ Citováno podle Delumeaua: „jistý filosof“ (blíže neurčeno), J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 609.

⁹¹ L. Šavlíková In: J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, doslov, s. 609.

⁹² J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, s. 34.

⁹³ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, s. 34.

inspirován účinkem antické literatury, tedy především „*způsobem poznávání a zobrazování stránek individuální a všeobecně lidské*“.⁹⁴ Tento rozvoj osobnosti odstartoval rozvoj poznání, vědění a tvoření na všech úrovních. Člověk toužil po širším poznání, ať se jedná o kulturu, vědu, náboženství, astrologii, geografii, nebo historii. Lidé se seznamovali s antickou literaturou a nechávali se jí ovlivňovat. Důraznost tohoto poznání byla dána dobou a mentalitou národa.⁹⁵

Burckhardt upřednostňoval ve svém bádání především hlediska elity, tedy menšiny bohatých a slavných, která ovlivňovala právě to, co nazval „*snahou o italský individualismus*“.⁹⁶ Vedle panovníků jsou to církevní hodnostáři, mnichové, humanisté, filosofové, umělci, básníci, malíři, sochaři, politici. Za příklady projevů individualismu mohou sloužit sonety Danteho či Boccaccia, obrazy da Vinciho či Michelangela, ale také filosofické spisy *Mirandoly* či *Ficina*, anebo biografie členů slavných rodů *Sforza* či *Medici*. Na základě děl těchto a dalších význačných renesančních osobností vytvořil Burckhardt svoji představu renesanční doby v Itálii.

4.1.1 Individualismus v renesančním umění

Burckhardtovo bádání je založeno především na tom, co bylo na období renesance nejvíce viditelné a zanechalo po sobě nejvíce pozorovatelných zmínek. Tím bylo podle něho umění. Pak tedy hledal projevy „*individualismu*“ právě zde. Podle Burckhardta umělecká díla, která v období renesance vznikala, zobrazovala člověka úplného a čitelného ve své nejhlubší podstatě i v jeho vnějších známkách; měla svá poselství a svůj obsah. V poezii se objevují duševní hnutí a vášně. Umělecká díla a poezie něco určitého lidem sdělovaly.⁹⁷ Díky velmi

⁹⁴ Tamtéž, s. 35.

⁹⁵ Tamtéž, s. 39.

⁹⁶ P. Burke, *Italská renesance*, s. 13

⁹⁷ v Itálii vznikl nový útvar nerýmovaných veršů zvaný sonet a stal se všeobecně uznaným kondenzátorem myšlenek a citů, jakého nemá poezie žádného jiného národa moderního. To

výrazným a hodnotným výtvarným dílům a poezii⁹⁸ se projevil italský citový svět. Podle Burckhardta jiné národy bohužel neměly umění na tak dobré úrovni a proto o nich víme mnohem méně, než o Italech.⁹⁹

Burckhardt ve své práci vyzdvihl význam osobností, jejichž „mnohostrannost byla podpořena tehdejší vzdělaností“. Vznikl pojem „všestranný člověk“ (*Puomo universale*), tedy opravdová osobnost, kterou charakterizoval Burckhardt výrazem „pravý výtvar Itálie“.¹⁰⁰ Právě významní italští renesanční umělci byli lidmi všestranně činnými. Vytvářeli velkolepá umělecká díla, v nichž bylo mnoho nového a dokonalého, a která „zdůrazňovala pýchu člověka, ironii vlastních počitků, také posměch i blahovůli“.¹⁰¹ V tom viděl Burckhardt rozdíl proti umělcům středověkým, jejichž umění bylo spíše prosté a popisné. Například Dante nebyl jen básníkem, ale také filosofem, teologem, výtečně kreslil a ovládal mnohé další. Pravým příkladem všestranné renesanční osobnosti byl pro Burckhardta Leonardo da Vinci. Tento významný malíř byl také sochařem, architektem, přírodovědcem, hudebníkem, spisovatelem, vynálezcem a konstruktérem.¹⁰² Renesanční umění však nebylo jen oslavou italského individualismu, ale také výrazem náboženské, myšlenkové a mravní krize, jejímž projevem bylo právě umění. V 16. století „vydala renesance své nejcennější plody“.¹⁰³ Šířením jejich myšlenek se otevřela nová kapitola dějin umění a jako závěrečná

znamenalo velký pokrok pro italské renesanční umění. Ostatní národy neměly útvar tohoto druhu a tak nevíme tolik o jejich životě, jako v případě Italů, J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, kap. *Objevení člověka*, s. 39-40,

⁹⁸ Burckhardt zmiňuje několik autorů sonetů psali především – Dante („*Vita nuova*“, autobiografie), Petrarca („*List potomstvu - epistolae variae 25*“, pokus o autobiografii), Boccaccio („*Dekameron*“), J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, kap. *Pokrok Italů naproti středověku*, s. 72.

⁹⁹ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, s. 41.

¹⁰⁰ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, I*, s. 145.

¹⁰¹ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, I*, s. 145.

¹⁰² J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii, II*, s. 72.

¹⁰³ J. Pijonan, *Dějiny umění / 6*, J. Pechar, předmluva, s. 1.

fáze renesance v umění vznikl nový směr zvaný manýrismus.¹⁰⁴ Tím Itálie otevřela novou kapitolu dějin umění i v ostatní Evropě.¹⁰⁵

Podle Delumeaua zejména mor a s ním spojené události změnilы inspirační zdroje evropského umění. V uměleckých dílech bylo mnohem více násilí, utrpení, sadismu, choromyslnosti a pochmurnosti. Byla až morbidně vystihována hrůznost moru, stejně tak strašně, jako prožívali realitu ti, které umělci malovali. Snažili se snad až příliš realisticky zdůraznit náhlost smrti a současně i odpornost a nelidskost utrpení, které s sebou epidemie přinášela. Na řadě kompozic samo držení těla postav vyjadřuje „zápach umírajících i zemřelých“. *„Například jedna z postav drží nos a s úšklebkem se odvrací od umírajícího, nebo lékař blížící se k nemocnému, si drží před nosem šátek.“*¹⁰⁶

Od doby vrcholné gotiky až po manýrismus vyjadřovalo umění různé složky úzkosti prostřednictvím odpovídajících symbolů. Například v období klasického středověku byly ztvárňovány triumfální pózy vyznavačů víry. V pozdější fázi středověku byla naopak více zdůrazňována agonie mučených. V tisíci podobách bylo vykresleno bičování a umírání Ježíše.¹⁰⁷ Renesance zdělila od doznívající gotiky zálibu v krvi a ve výjevech násilí. Snad nejvíce mučeničů v kostelích bylo namalováno mezi lety 1400 a 1650 a nešetřilo se detaily. Díla z té doby vyprávějí o násilí, které civilizace zakoušela a také o vysněné pomstě.¹⁰⁸

4.2 Rozkvět renesančního vědění

V souvislosti s celkově bohatším životem a s rozvojem osobnosti dle Burckhardta rostly i nároky, především vyšších vrstev Italů,

¹⁰⁴ Manýrismem je nazývána umělecká tvorba založená na „manýře“, tj. určitém specifickém uměleckém prostředku, J. Pijonan, *Dějiny umění / 6*, s.1, M.L. Borrásová, *Texty k reprodukcím*, s. 1.

¹⁰⁵ J. Pijonan, *Dějiny umění / 6*, J. Pechar, předmluva, s. 1.

¹⁰⁶ ...to byli například: Poussin, Rouhier, florentský rytec G.B. Castiglione či španělský umělec B.Brenassar, Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. - 18. století/.*, s. 152.

¹⁰⁷ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 31.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 32.

na vzdělání. Představu vzdělání a vzdělávání spojuje Burckhardt s pojmem renesanční humanismus. O jeho významu byly často vedeny četné polemiky stejně jako o významu renesance samotné.¹⁰⁹ Nelze ale pochybovat o tom, že byl nejranějším a nejrozsáhlejším intelektuálním hnutím, které ovlivnilo dějiny filosofie tohoto období.¹¹⁰ Burckhardt však o jeho důležitosti nepochyboval. Humanista byl podle něho na vrcholu vědění a byl skutečně všestrannou osobností.¹¹¹ Tito velmi vzdělaní lidé byli často ve službách panovníků, kteří využívali jejich talentu a vědění. Vykonávali funkce tajemníků, úředníků, sekretářů básníků a společníků. Jejich nemenší zásluhou bylo, že přednášeli na univerzitách a to podle Burckhardta zejména ve 14. století. Zpočátku byli spojováni jen s jejich opravdovou doménou a tou byla rétorika. Přednášeli však všechny předměty.¹¹²

V 15. století získal termín humanismus (*studia humanitatis*) větší význam. Objevoval se v dokumentech z univerzitního prostředí i v klasifikačních systémech. Termínem „humanista“ byl označován člověk, který ve své době vyučoval určité předměty označované jako „humanitní vědy“ (tzn. gramatiku, rétoriku, básnictví, historii a morální filosofii) a byl profesionálním představitelem těchto disciplín.¹¹³ Později se systém vědění rozrostl a lépe jej vystihoval termín „sedm svobodných umění“. Byly to: teologie, římské a církevní právo, medicína, matematika, astronomie a astrologie, logika a přírodní filosofie, gramatika a rétorika. Díky pokročilému způsobu výuky na univerzitách nemohl již jeden a tentýž člověk (humanista) obsáhnout celý systém a vzniklo množství specializovaných disciplín.¹¹⁴ Podle Burckhardta to byli právě humanisté, kteří dokázali přiblížit lidem antické písemné památky, a to jak řecké, tak i latinské, což byly významné zdroje veškerého poznání. K jejich rozšíření

¹⁰⁹ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 146.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 17.

¹¹¹ pozdní renesance chápala humanistu jako učitele nebo studenta humanitních věd, tj. studia humanitatis, P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 147.

¹¹² J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii I.*, s. 228.

¹¹³ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 171.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 148.

přispěli především svými překlady a také „komentáři“ děl antických filosofů.

Se zájmem o antické a arabské písemné památky rostla potřeba Italů učit se řecky a hebrejsky.¹¹⁵ V této souvislosti se Burckhardt vůbec prvně jakýmkoliv způsobem ve své práci dotýká otázky židovství, i když v tomto případě se jednalo pouze o učitele hebrejštiny židovského vyznání. Také se v této souvislosti v jeho práci objevuje jméno Pico della Mirandola (1463-1494), který se v druhé polovině 15. století hebrejštinou zabýval. Za znalost hebrejštiny vděčil Pico svým židovským učitelům. Mnozí z nich se stali váženými a ctěnými univerzitními spisovateli, ovšem často až po té, co přestoupili na křesťanskou víru.¹¹⁶ Pico nejen dokázal číst texty v originále, ale také pronikl do učení kabaly a zabýval se i talmudickými spisy.¹¹⁷ Kabale a magii se věnoval v jedné z *Tezí*, které byly odsouzeny papežem Inocencem VIII.. Pico v ní psal: „*Žádná věda nás nemůže více ujistit o Kristově božství než magie a kabala.*“¹¹⁸ Už samo přihlášení se k magii vzbuzovalo v době renesance podezření. Někteří myslitelé magii považovali za čarodějnictví.

4.2.1 Úloha astrologie

Podle Burckhardta, především díky tendenci ožívání starověku, se „*zachovaly staré pověry, které tím snadněji v renesanci znovu ožívaly*“. Jedni připisovali veškeré křivdy a neštěstí božskému řízení světa, druzí věřili, že pozemský život je řízen náhodou. Podle Burckhardta myšlenka na smrtelnost člověka, tedy že „každé náboženství má svůj smrtelný den“, přichází do italské vzdělanosti z pramenů arabských a židovských astrologickou cestou.¹¹⁹ V souvislosti s ochabováním přesvědčení

¹¹⁵ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii I.*, s. 214.

¹¹⁶ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii I.*, s. 216.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 216.

¹¹⁸ citováno T. Nejeschlebou: Pico della Mirandola v T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P. d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 33.

¹¹⁹ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii II*, s. 314

o nesmrtnosti začal v renesančním myšlení převládat fatalismus. To byl prostor pro astrologii (především arabskou), která dokázala díky vzájemnému postavení planet a znamením zvěrokruhu předpovídat budoucnost. Tak astrologie pomáhala při důležitých rozhodnutích. Podle Burckhardta bylo někdy nemravné, že „některá rozhodnutí nastala na vrub svědomí a cti, když byla vyvolána přiměním souhvězdí a žádné vzdělání a osvěta nic s tímto bludem nezmohly“. ¹²⁰ Astrologie nabyla na významu a své astrology měli nejen císaři, ale i města a univerzity. ¹²¹ Ostatně astrologie byla spolu s dalšími předměty přednášena na univerzitách jako jedno ze „sedmi svobodných umění“. ¹²² Mnozí význační lidé vystupovali jako představitelé astrologie. Například Marsilio Ficino předpověděl papežství Cesare Borgiovi, zatímco jeho žák Pico della Mirandola, naopak víru ve hvězdy vyvracel jako kořen vši bezbožnosti a nemravnosti. ¹²³

Existovali i takoví astrologové, kteří záměrně svými předpověďmi ovlivňovali mnohá rozhodnutí. ¹²⁴ Vedle uměleckých děl oslavujících astrologii se zachovala i díla, která zobrazují protest „ošálených“ lidí. Právě v tom podle Burckhardta byli „Italové, kteří se řídili svým zdravým lidským rozumem, průkopníci“. ¹²⁵ Proti astrologii bojoval například Petrarca. Byl to ale především Pico, kdo se nejvíce zasadil proti takzvané „věštecké“ astrologii. Podle Burckhardta byl „opravdu epochální v této otázce svým proslulým vyvrácením“, „prokazuje, že víra ve hvězdy jest kořenem vši bezbožnosti a nemravnosti . Jestliže astrolog chce v něco věřit, pak musí nejspíše planety uctívat jako bohy, ježto přec od nich se odvozuje všecko štěstí a neštěstí“. ¹²⁶

¹²⁰ Tamtéž, s. 303, 304.

¹²¹ Tamtéž, s. 305.

¹²² P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 148.

¹²³ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii II*, s. 317.

¹²⁴ Tamtéž, s. 307, 308

¹²⁵ Tamtéž, s. 315

¹²⁶ Pico označil astrology za přísluhovače zla a „kontroloval“ je empirickou cestou, tedy prověřoval jejich předpovědi (např. počasí) a shledal tři čtvrtiny jako nesprávné, J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii II*, s. 317.

Jedním z druhů strachu, kterým se Delumeau ve své práci věnoval, byl strach z budoucnosti. V jeho podání budoucnost naháněla lidem žijícím v období renesance spíše hrůzu, než aby vzbuzovala naději. Hledali pomoc u věštců a astrologů.¹²⁷ Delumeau rozlišoval mezi astrologií přirozenou, která byla založena na vztahu mezi hvězdami a tělesným ústrojím člověka, a takzvanou „nečistou“, která stála proti ní. Nečistá astrologie se snažila předurčit, co se lidem přihodí, kdy zemřou. A to byl podle Delumeaua zásah do božího práva. Teologové měli svá vysvětlení. *„Každý osud je zapleten do sítě vlivů. Člověk je obklopen spoustou záhadných a lehkých, nejčastěji neviditelných bytostí, které stále křížují jeho životní dráhu“*.¹²⁸ Živly byly zosobňovány různými podivnými bytostmi, jako jsou nymfy, meluzíny, duchové, skřítki a trpaslíci, kteří ale, podobně jako všechno ostatní, pocházeli od Boha. K uspokojení církve a ve snaze najít soulad mezi Boží všemohoucností a schopnostmi hvězd nakonec vznikl obezřetný kompromis. *„Bůh je všemocný tvůrce a vládce a stvořil nebesa a živly k potřebě lidí. Hvězdy uzavřel na nebi a ty slouží lidem jako znamení, díky nimž mohou usuzovat o budoucnosti.“*¹²⁹ Význam astrologie pro církve je patrný i z toho, že byl sestaven horoskop náboženství (včetně křesťanského). Tím astrologie dokázala, že strach z hvězd je silnější, než křesťanská naděje. Znovu tak vešla do povědomí a nabyla významu zvláště ve vzdělaných kruzích Itálie. Před jakýmkoliv větším počinem se vládcí radili s hvězdami. Kateřina Medicejská naslouchala Nostradamovi, Luisa Savojská zase Agrippovi. I sám John Locke, autor *Rozumného křesťanství*, trhal byliny v „hodinu přesně určenou hvězdami“. Z těchto příkladů je patrné, jak velký vliv měla astrologie.¹³⁰

¹²⁷ Různé nebeské úkazy, jako je například duha, vyvolávaly hrůzu. Padající hvězdy, tedy komety, zvěstovaly pohromy a neštěstí. Zatmění slunce předznamenávalo konec světa, Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 88, 89.

¹²⁸ citováno Delumeauem podle J.Janssen, *La Civilisation en Allemagne*, Paris 1902, s. 409 – 410, Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 87.

¹²⁹ Tamtéž, s. 87.

¹³⁰ J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 92.

4.3 Svoboda a důstojnost člověka

Burckhardt ve své práci zohlednil mnoho významných osobností, které se podílely na historii renesance. Jedno jméno je ale pro něho zcela neopomenutelné. Je to Pico della Mirandola (1463 – 1494). Pico byl podle Burckhardta člověk nad míru významný, mnohostranně nadaný, byl to filosof, jedna z nejvýraznějších osobností období renesance vůbec.¹³¹ Navzdory svému krátkému životu vytvořil poměrně rozsáhlé a myšlenkově pozoruhodné dílo, k jehož hlavním cílům patřilo uvést ve vzájemný soulad filosofii Platóna, Aristotela a významných řeckých, židovských, křesťanských a arabských myslitelů.¹³² Burckhardt akcentoval Picovo vyjímečné postavení v dějinách renesanční filosofie ve svém díle. Byl vnímán jako myslitel, který vytvořil nové paradigma filosofické antropologie. Člověka viděl jako bytost svobodnou a svéprávnou.¹³³ Pico vykládal pozitivní křesťanskou teorii o řízení světa a svobodě vůle, „*kteřá na vzdělance celého národa udělala větší dojem, než všechna kající kázání, která těchto lidí často už nedosahovala*“.¹³⁴

„*Důstojnost člověka*“ neměla být podle Pica obnovením náboženského systému, ale měla se stát vlastním lidským přirozeným právem. Picovo prohlášení o důstojnosti bylo protiváhou stoupající tendenci středověkého náboženství znehodnotit lidskou přirozenost. Mělo pomoci lidem k novému určení sebe sama a také k nápravě lidské přirozenosti těla, smyslů, srdce a inteligence, což renesance, jako proces, ve své podstatě splňuje.¹³⁵ O Picově filosofickém postoji snad nejlépe vypovídají jeho díla samotná, ale k doplnění dojmu může sloužit jeho korespondence s proslulým benátským humanistou Ermolaem Barbarem, která je mezi historiky zabývajícími se obdobím renesance obzvláště

¹³¹ T. Nejeschleba, předmluva k P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 1.

¹³² Tamtéž, s. 1.

¹³³ T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 49.

¹³⁴ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii II*, s. 317, 318.

¹³⁵ B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 164.

proslulá. Ermolao se snažil vytvořit pravdivý obraz Aristotela, který by nebyl zkreslený středověkými arabskými a latinskými interprety. V dopise Picovi nazval Ermolao středověké filosofy „*nekulturními barbary, které by neměl nikdo číst a ani studovat*“. Pico ale obhajoval středověké filosofy, protože podle něho „*to nejsou slova a styl, nýbrž myšlenky a obsah, díky čemu je něco považováno za dílo filosofa*“.¹³⁶ Ve svých názorech na středověké učence se Pico a Ermolao liší. Ermolao jimi pohrdá proto, že „*postrádají eleganci a klasickou vzdělanost*“, Pico oceňuje důkladnost jejich myšlení a to, že se lze od nich „*naučit mnoho pravdivého*“. Kloní se jasně na stranu scholastiků a vzniká spor o preferenci mezi humanismem a scholastikou.¹³⁷

Pico byl představitelem tzv. synkretismu¹³⁸ v jehož rámci zastával názor, že „*všechny známé filosofické a teologické školy a myslitelé měli v určitých věcech pravdu a zastávali platné názory, které jsou slučitelné s ostatními, a proto si zaslouží být obnoveny a hájeny*“.¹³⁹ To byla zásadní myšlenka Picových plánovaných disputací, kterých se měli účastnit významní učenci a které se díky zásahu církve nikdy nekonaly. Otázkou zůstává, k čemu vlastně měly disputace vést a k čemu se chtěl Pico dobat.¹⁴⁰ Pro účely disputací sepsal Pico *Teze* (devět set tezí).¹⁴¹ Jako zahajovací projev k disputaci o těchto tezích převážně filosoficko–teologického obsahu měla sloužit *Řeč O důstojnosti člověka* (1486).¹⁴² Úvodní část *Řeči* je jednou z nejvýraznějších filosofických proklamací

¹³⁶ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 67.

¹³⁷ Tamtéž, s. 67.

¹³⁸ termín pochází z pozdní antiky, kdy před vítězstvím křesťanství existovala různá náboženství různých národů v Římské říši, byla asimilována a jejich božstva identifikována s božstvy Řeků a Římanů, P.O.Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, kap. IV.Pico, s. 67, 68.

¹³⁹ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 68.

¹⁴⁰ T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 14.

¹⁴¹ Některé z tezí byly teologickou komisí odsouzeny jako nepravověrné, jiné byly prohlášeny za pochybné. Poté, co na obranu třinácti z nich sepsal *Apologie* (*Apologia tredecim quaestionum – Obrana třinácti tezí*), papež odsoudil dílo jako celek, tedy všech devět set tezí. Více než nepravověrností tezí, obávali se církevní představitelé snad přímo odvahy Picova plánu uspořádat disputace, B. P. Copenhaver, *Renaissance Philosophy, kap. Platonism, Giovanni Pico and Nicholas of Cusa*, s. 165.

¹⁴² T.Nejeschleba, předmluva k P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 1.

lidské svobody v dějinách evropského myšlení.¹⁴³ Pico v ní hovoří o povaze lidské přirozenosti: „že je člověk prostředníkem mezi stvořenými bytostmi, důvěrníkem vyšších stvoření a králem stvoření nižších; že je díky bystrosti svých smyslů, pronikavosti svého rozumu a světlu svého intelektu vykladačem přírody; že je čímsi mezi stálou věčností a plynoucím časem a poutem, ba dokonce sňatkem světa, a že jeho postavení je jen nepatrně nižší, než postavení andělů“.¹⁴⁴ Cesta ke svobodě vede po stupních morální, dialektické a přírodní filosofie a Pico ji nalézá v různých náboženských a filosofických tradicích.¹⁴⁵

Pico byl kritikem humanistické rétoriky. Filosofii, byť by měla i scholastickou podobu, stavěl nad rétoriku. Přesto úvodní část jeho *Řeči* sloužila jako rétorický prostředek, který měl podpořit filosofický cíl celé práce, jímž byla filosofická představa o důstojnosti člověka.¹⁴⁶ Podle Burckhardta je *Řeč* „jedním z nejvznešenějších odkazů oné kulturní epochy“,¹⁴⁷ v němž autor prezentuje svou, do jisté míry netradiční, představu o lidské důstojnosti.¹⁴⁸ Člověk je na jedné straně jakýsi „mikrokosmos“ zasazený do hierarchie bytí. To by ovšem zpochybňovalo absolutnost jeho svobodné vůle. Nicméně v první části *Řeči* se Pico tradiční nauky o mikrokosmu drží.¹⁴⁹ V dalších spisech však člověka charakterizuje jako stvoření, které si svou přirozenost teprve volí.¹⁵⁰ Historikové, kteří jsou považováni za takzvanou „katolickou stranu“ kladou důraz na Mirandolovu návaznost na scholastickou filosofii. Naopak zastánci takzvaného romantického přístupu „v Burckhardtových šlépějích zanedbávají či dezinterpretují širší kontext“,¹⁵¹ do kterého je třeba Picovo

¹⁴³ Tamtéž, s. 1.

¹⁴⁴ P. d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 54.

¹⁴⁵ T. Nejeschleba, předmluva k P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 1.

¹⁴⁶ T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s.28.

¹⁴⁷ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii II.*, s. 354

¹⁴⁸ T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 20.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 20.

¹⁵⁰ Citováno T.Nejeschlebou z: G.Pico, *Comento*, II,13 / 741 Garin; *Hept.* II,7 / 22 Garin,

T.Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), s. 26.

¹⁵¹ T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s.

dílo zasadit a pohlížejí na ně prizmatem moderního člověka. *Řeč* neměla být jen pouhou předmluvou k *Tezím*, ale samostatným dílem. Přestože nauka o důstojnosti člověka nebyla ani hlavním problémem, ani cílem *Řeči*, neztrácí jako téma svůj dějinně filosofický význam.

Burckhardtova interpretace Picových myšlenek z *Řeči* zdůrazňuje lidskou svobodu. Díky ní má člověk schopnost stát se tím, čím chce a využít ji tak k dosažení nejvyššího cíle. Tím je podle Pica „sjednocení“ s Bohem.¹⁵² A v tom právě spočívá Picův mystický „výstup do Boha“, který je pro něho intelektuálním procesem. Příprava na sjednocení s Bohem je úkolem filosofie a intelektuálně pojaté teologie, která se zabývá poznáním božských věcí. Tedy pak může nastoupit láska k Bohu, díky níž se člověk a Bůh stávají „jedním“.¹⁵³ Skutečným tématem Picovy *Řeči* je novoplatónská představa návratu k původnímu Jednu. Snažil se dokázat, že všechny filosofické a myšlenkové tradice usilovaly o tento cíl.¹⁵⁴

4.4 Renesanční politika

Na složitou politickou situaci v Itálii v období renesance pohlížel Burckhardt s jistou dávkou optimismu. Na počátku byla touha Italů osvobodit se od „nadvlády tyranů“, kteří připravili své poddané o veškerá práva a o svobodu. Zlepšení poměrů obyvatelstva pro ně bylo důležité jen do té míry, aby mohlo být řádně zdaňováno. Italská knížata mohla konat cokoli, bylo-li to ve prospěch státu a také se tak chovala.¹⁵⁵ Obrana proti tomu byla z Burckhardtova pohledu téměř nemožná. Moc panovníků totiž pocházela od Boha a jako taková byla nenapadnutelná. Podle Burckhardta byla jejich duše čistá a „*pokud by panovníci byli podporováni*

27.

¹⁵² T. Nejeschleba, „*Kníže svornosti*“ (úvodní studie), P.d. Mirandola, *O důstojnosti člověka*, s. 30.

¹⁵³ Tamtéž, s. 31.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 30.

¹⁵⁵ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 22.

dobrovolně a upřímně, stanou se za čas dobrými a zapomenou na to, že nabyli moci násilím“.¹⁵⁶ Burckhardt tedy vládnoucí knížata označil za tyrany, ale zároveň ospravedlňoval jejich chování. Ne náhodou často citoval Machiavelliho. Totiž „u obyčejných lidí, ale zejména u panovníků, vždycky rozhoduje výsledek jejich konání. Je-li úspěšný, i prostředky, jimiž úspěchu dosáhl, se lidem nakonec zdají zcela v pořádku. Tak už to na světě chodí, lidé většinou vidí jen vnější podobu věci“.¹⁵⁷ Ale také: „že by bylo ideální, kdyby byl vládce za všech okolností charakterní a čestný a vždycky držel slovo, ovšem že moudrý muž nemůže stát v slově, je-li mu to na škodu a jestli pominuly okolnosti, za nichž je dal“.¹⁵⁸ Rada ovšem pokračuje: „Kdyby všichni lidé byli čestní, moje rada by byla špatná. Ale protože nejsou a sami dané slovo neplní, rozumný panovník je nemůže dodržovat.“¹⁵⁸

Písemnosti Nicolla Machiavelliho (1496–1527), jenž byl jednou z význačných osobností politické filosofie, byly cenným materiálem pro Burckhardtovo bádání o době renesance. Tento vzdělaný, vysoce postavený úředník a diplomat, byl také filosofem. Coby osobnost, byl chápán jako postava snad kontroverzní, nicméně Burckhardt mu přiznává velké zásluhy. Byl podle něho „největším z těch, kteří se domnívali, že mohou konstruovat stát“.¹⁵⁹ Myšlenka na sjednocení země byla pro Machiavelliho zcela zásadní a nesledoval podle Burckhardta nijaké osobní ambice. Někdy byl ovšem až příliš otevřený a jeho „politická objektivnost se zdála hroznou ve své upřímnosti“.¹⁶⁰ Podle Burckhardta byl ale opravdovým vlastencem. Jeho vize o zřízení nového florentského státu je patrná z jeho „pamětního spisu věnovaného papeži Lvu X. po smrti mladšího Lorenza Medici, vévody z Urbina, jemuž věnoval svou slavnou *Knihu o Knížeti*“.¹⁶¹

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 66.

¹⁵⁷ N. Machiavelli, *Vladař*, s. 66.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 65.

¹⁵⁹ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 94.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 95.

¹⁶¹ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 95.

Burckhardt přikládal velký význam politickým organizacím takzvaným městským republikám, které byly ve 12.-13. století dominujícím útvarem v Itálii. Nejvýznamnějšími z nich byly Janov, Benátky a především Florencie. Městské republiky se díky své prosperitě v oblasti obchodu a také díky velkému počtu obyvatel staly centrem života. Vysoký stupeň autonomie těchto měst posílil i jejich kulturní vývoj a neobyčejný význam světského vzdělání.¹⁶² Florencie se stala podle Burckhardta díky svému kulturnímu vývoji, ale především kvůli politickému dění, „vzorem pro všechna města“ a získala nad nimi převahu. Stinnou stránkou bylo, že nadvláda Florencie nad ostatními podmaněnými městy byla příčinou ustavičného násilného stavu a „nesvobody“ střední Itálie. Proto se zbývající městské státy chtěly osamostatnit od této nadvlády a vytvořit federaci. I tak ale pro mnoho měst „florent'ané“ zůstali vzorem moderních Evropanů a to jak v kladném, tak i v záporném slova smyslu.¹⁶³

4.5 Pochmurnost a pesimismus renesance, úloha strachu

Delumeau období renesance neprezentuje jako dobu vzniku individua (po vzoru svého předchůdce Burckhardta). Naopak vidí renesanci pesimisticky jako období strachu, kdy se snad individualismus ani projevit nemohl. V podstatě celá jeho práce *Strach na západě ve 14.-18. století* je pečlivou a rozsáhlou studií strachu a jeho psychologickou analýzou. Popsal mnoho „druhů“ strachu a, jak to sám nazval, uvádí celý „inventář pocitů strachu“.¹⁶⁴ Zjednodušeně výsledek analýzy definoval tak, že „řešení spočívá ve stanovení určité střední cesty mezi nadměrným zjednodušením a roztříštěním celkového obrazu na řadu nesourodých prvků“. *Tuto střední cestu nám nabízí inventář pocitů strachu, se kterými*

¹⁶² P. Burke, *Italská renesance*, s. 7.

¹⁶³ J. Burckhardt, *Kultura renaissanční doby v Itálii*, s. 96.

¹⁶⁴ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 33.

se postupně setkáme.¹⁶⁵ Delumeau rozlišil dvě odlišné úrovně strachu. Jednak je to rovina duchovní a takzvaný „neutuchající strach“. Za příklad použil strach z moře. Mýtus smrti byl pojat jako vyplutí. Moře bylo dáváno do souvislosti s hříchem a bylo hájemstvím Satana.¹⁶⁶ Druhá úroveň představuje cyklicky se opakující strach z moru, nouze, zvyšování daní a přesunů vojsk, tedy strach „cyklický“. Zvláštním druhem byl podle Delumeaua „strach z nového“. Jako příklad uvádí takzvanou „reformaci“, tedy proces nápravy poměrů v církvi a návrat ke křesťanství nezátíženému tradicí. V jejím průběhu vznikla protestantská církev, jejímž cílem bylo bránit novotám v náboženství.¹⁶⁷

Podle Delumeaua se strach může stát patologickým, a jako takový může nalomit osobnost člověka, způsobit zkratové jednání. Může vyvolat paniku a sebevražedné chování. Velmi sugestivní příklad cituje Delumeau z pamětního listu „morové vlny“ z roku 1509: *„Četní lidé bez slitovného srdce vyhánějí své nemocné děti a služebníky, vyhazují je na ulici, nechávají je napospas jejich nešťastnému osudu“*.¹⁶⁸ V takové chvíli byl strach silnější, než rozumná analýza situace.¹⁶⁹

Antika spatřovala ve strachu trest bohů. Ve Spartě byl strach využíván k udržování kázně. V úvahách středověkých lidí se odrážejí Satanovy spády směřující k hříšnému konání Židů, nevěřících muslimů, heretiků a především žen, čarodějnic a svůdkyň mužů. Díky strachu z kacířství vznikla a udržela se inkvizice. Strach provázel lidstvo po celou dobu jeho existence. Byl všudypřítomný, protože příroda nepodléhala zákonům člověka. Proto byla schopná projevit svou vůli nečekaně a mohly ji ovládat jen bytosti nadané zvláštní schopností. Ty pak dokázaly přivolat šílenství, nemoci a vichřice.¹⁷⁰ Různé přírodní jevy, úkazy, nemoci

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 33.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 49.

¹⁶⁷ „Slovu Božímu měla být vrácena jeho původní čistota a mělo být zbaveno všeho překrucování; měly být zrušeny všechny odpustky, zpovědi, poutě a k Pánu se mělo opět kráčet přímou cestou bible“, Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 62.

¹⁶⁸ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 157.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 22.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 79.

a zkrátka všechno špatné, co si lidé nedokázali vysvětlit, dávali za vinu Satanovi. Ten byl všemocný a nebylo před ním úniku. „*Ďábel ke svým pokušením využíval čtyři místa – stůl, lože, kostel a trh – a soustředil se na čtyři lidské vlastnosti: zalíbení v různých věcech, srovnání se s ostatními lidmi, nevědomost a nemoudrou bázeň a strach*“.¹⁷¹ V době renesance mohlo být podporování strachu účelové. „Byla šířena strašlivá tajemství za účelem ochránit, co nemělo být druhými poznáno“.¹⁷² Obě úrovně strachu se prolínaly a způsobovaly stálou úzkost všech vrstev obyvatelů Západu ve 14.-18. století.¹⁷³

4.5.1 Strach z moru, kacírů a čarodějnic

Ničivé účinky strachu, především kolektivního, dokládal Delumeau příklady z historie. Snad vůbec nejčastějšími příčinami byly morové epidemie a procesy s čarodějnicemi.¹⁷⁴ Někde na počátku své práce Delumeau uvádí, že největší strach měli lidé z moře. Později vyslovil názor, že daleko nejhorším pro lidstvo byl strach z moru. Spolu se dvěma tradičními pohromami: hladomorem a válkou dotvářel strach z moru ucelenou představu o tom, co je to skutečná hrůza a beznaděj. „*Mor je ničivý oblak, který přichází z ciziny, přemísťuje se z jedné země do druhé, od pobřeží do vnitrozemí, z jednoho konce města na druhý a na své cestě rozsévá smrt.*“¹⁷⁵

Proti této pandemii nebylo obrany. Zeslabené obyvatelstvo vymíralo po tisících. Evropa byla decimována. Umírali chudí i bohatí, ženy i děti. Strach z moru dělal z lidí netvory, kteří vyháněli své sousedy, příbuzné a dokonce i své vlastní děti aby se sami nenakazili. Nemělo cenu před

¹⁷¹ Tamtéž, s. 280.

¹⁷² J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*: Jedním z nejčastějších lidských postojů vůbec byla nedůvěra ke všemu cizímu. Ačkoliv v období renesance byly rozšiřovány obzory Západu, každý cizinec byl apriori podezřelý a znepokojující; například Židům byla připisována odpovědnost za epidemie, s. 62.

¹⁷³ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 33.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 33.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 128.

morem prchat, protože: „*Satan pronásleduje toho, kdo uniká, a zasahuje toho, kdo zůstává, neunikne mu tedy nikdo.*“¹⁷⁶

Došlo k úplnému ochromení veřejného života, obchodní a řemeslné činnosti. Podle Delumeaua atmosféru ve společnosti dokonale vystihoval článek jistého člověka v Marseille, který v roce 1720 popsal své město takto: „*Všude zmlkly zvony ... pochmurný klid ... tam, kde se dříve ozývalo hučení nebo nejasný hluk, doléhající příjemně na smysly a působící potěšení ... nad střechami domů vznáší se tak málo kouře, jako kdyby v nich nikdo nebydlel; skoro všude je zavřeno a vše se zakazuje.*“¹⁷⁷ Zavládlo tíživé ticho a ovzduší nedůvěry. K vylíčení této atmosféry Delumeau užil výňatek z italské kroniky moru z roku 1630. „*Zatímco se po ulicích válely jednotlivé mrtvoly a ležely tam celé hromady nebožtíků a lidé je měli stále před očima a klopytali o ně, takže celé město vypadalo jako jediná umrlčí komora, ... lidé byli na sebe jako psi a v jejich vzájemném podezřívání byla jakási zběsilá a nestvůrná vášeň. Nepodezříval jenom soused souseda, přítel přítele, host hostitele, ale hrůzu vzbuzovala i slova, jež obvykle vyjadřují pouta lidské lásky: muž se bál ženy, otec syna a bratr bratra: a je hrozné a ohavné, že musíme říci, že vzbuzoval strach i rodinný stůl a manželské lože jako nástrahy a úkryty travičů.*“¹⁷⁸ Obvykle nemoc znamená „rituál, který spojuje nemocného s jeho okolím“, ale v případě morových epidemií to bylo přesně naopak. Čas moru byl časem strachu a nucené samoty.¹⁷⁹

Delumeau si všímá psychosociálních aspektů morových epidemií. Viníci šíření nákazy, ať skuteční, nebo domnělí, byli přísně trestáni. Úzkost v lidském společenství vyvolávala agresivitu, která se obracela proti „obětním beránkům“, tedy proti cizincům, malomocným a Židům. Ti byli již dříve obviňováni z otrávení studní a často byli v důsledku toho

¹⁷⁶ Citováno Delumeauem: M. Luther, *Ob man vor dem Sterben fliehen möge* (1527), J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 156.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 141.

¹⁷⁸ citováno podle Delumeaua: *Les Evangiles des quenouilles*, J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století/l.*, s. 142.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 142.

upálení. Černý mor propukl v antisemitsky naladěné atmosféře a tak se zdál viník jasný. Prohlašovalo se, že Židé svými jedovatými látkami rozšířili nákazu, aby zahubili křesťany.

Delumeau popisuje, jaká panika v renesanční společnosti díky moru zavládla. Trestalo se hned a bez soudu. Dav se shlukl, bil, zabíjel. Až do roku 1778 stál v Miláně na náměstí u Tessinské brány sloup, jenž připomínal smrt Piazzzy (pověřence pro zdravotnictví) a lazebníka Mory, na kterém bylo vytesáno latinsky: „*Zde, kde se rozkládá toto náměstí, kdysi stál obchod lazebníka Giangiacoma Mory, který spolu s Guglielmem Piazzou,...zatímco strašlivý mor přinášel záhubu, smrtelné nátěry rozšiřoval po celém městě a ty mnoho občanů ke kruté smrti přivedly. Proto je Senát oba dva vyhlásil za nepřátele vlasti a nařídil, ... aby pak byli popraveni a upálení...Na věčnou památku...na jeho místě bude vztyčen sloup zvaný Bezectný. Srpen 1630.*“¹⁸⁰ Nespravedlivě potrestaných bylo mnoho. Nakonec přece jen epidemie ustoupila. Přišla úleva, radost a sňatková mánie. Lidé uzavírali manželství a ženy rodily velmi mnoho dětí. Na strach se zapomnělo, ale na jak dlouho?

Neméně silný, jako strach z moru, byl podle Delumeaua v období renesance strach z kacířů a z čarodějnic. Satan prostřednictvím svých pomocníků (Turci, Židé, kacíři a ženy – čarodějnice) narušoval každodenní život. Svými kouzly postihoval lidi, zvířata i úrodu. Protože byl všudypřítomný, tedy v každém člověku, rostla i míra nedůvěry a podezřavosti mezi lidmi. Uvnitř společenství bylo třeba nadměrné obezřetnosti. Zejména bylo naléhavé zbavit se všech Satanových pomocníků, což znamenalo vyhnat Židy, pronásledovat kacíře a čarodějnice.¹⁸¹ Každý sebeméně podezřelý člověk mohl být označen za kacíře a jako takový také potrestán.¹⁸² Podle *Příručky pro inkvizitory* od Nicolaua Eymericha se pod označením kacíř „*porůznu skrývá ten, kdo*

¹⁸⁰ Citováno podle Delumeaua: A.Manzoni, *Les Fiancés*, díl 2, J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století/I.*, s. 166.

¹⁸¹ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec II.*, s. 244.

¹⁸² Tamtéž, s. 246.

se dá obřezat, nebo přejde k islámu, ti, kdo obětují modlám, ti, kdo se stýkají s kacíři, Židy, Saracény atd.“. Do tohoto seznamu patřili také „ti, kdo uctívají nebo vyznávají ďáblů“, tedy čarodějnice.¹⁸³ Cokoliv mohlo být považováno za ďábelské, tedy kacířské. Hřích čarodějnictví byl podle Delumeaua kvalifikován jako dokonalý příklad hereze, tedy odpadlictví a zrady.¹⁸⁴ Na čarodějnictví bylo pohlíženo jako na zradu Boha. V případě čarodějnic byl „kacířský úpadek“ směřován se „zkažeností mravů“ a tresty byly opravdu exemplární, protože, jak parafrázuje Delumeau, tu „morem nakaženou nepravost“ je třeba vyrvat ze země, aby se ostatní zalekli. Ti, které dopadnou, musí být popraveni, aby boží hněv nedopadl na celé lidstvo“.¹⁸⁵ Takovou moc k pročištění náboženského prostoru měl jenom oheň. Proto byly čarodějnice upalovány.¹⁸⁶ Mezilidské vztahy byly nenapravitelně narušené. Ze strachu a ve snaze zachránit sebe sama lidé udávali své sousedy, což bohužel často vedlo k jejich nespravedlivému odsouzení v čarodějnických procesech.¹⁸⁷ Podle Delumeaua na Západě strach z kacířství dosáhl svého vrcholu v 16. a na počátku 17. století.

¹⁸³ Bylo mnoho „důkazů“, proč právě ženy se oddávají ďáblu častěji než muži: *jsou lehkověrnější a protože hlavním úkolem ďábla je narušovat víru, spíše útočí na ně; od přírody snáze podléhají dojmům a jsou připravenější přijímat vlivy rozptýleného ducha; mají kluzké jazyky a nejsou schopné před svými družkami pomlčet o těch špatnostech a shledávají, že samy snadno a potají se oddávají čarodějnictví“*, J. Sprenger, *Malleus Maleficarum (Kladivo na čarodějnice)*, s. 109.

¹⁸⁴ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec II.*, s. 248, 249.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 249.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 254.

¹⁸⁷ citováno podle Delumeaua: *Malleus maleficarum* (poprvé vydané v roce 1486), která se stala biblí mnoha inkvizitorů. Jeden z autorů Jindřich Institoris zaznamenal výpověď postižené ženy z Innsbrucku o tom, jak po hádce se sousedkou: *„věrolomná sousedka uložila pod práh své nepřítelkyně voskovou panenku dlouhou jako dlaň, probodanou ze všech stran, do níž byly vraženy dvě jehlice...“*. Ctihodná postižená žena v důsledku toho cítila *„píchání zleva doprava a zprava doleva a ohromné bolesti v břiše.“* Taková výpověď stačila k odsouzení a upálení sousedky., Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. - 18. století/I.*, s. 67.

5 PŘÍSTUP PETERA BURKA

Burckhardt chápal renesanci jako „moderní kulturu vytvořenou moderní společností“, což se podle Petera Burka (nar. 1973) dnes jeví jako „názor dosti zastaralý“.¹⁸⁸ Jistá změna postoje souvisí s pozdějším bádáním o návaznosti mezi středověkem a renesancí a pak také se změnou v pojetí „modernosti“. Burke se sledovaným obdobím zabýval v knize *Italská renesance, kultura a společnost v Itálii*. Přední místo v jeho práci zauímají kulturní a sociální dějiny. Společnost se stále vyvíjela a pomalu odumírala klasická tradice zobrazujícího umění poplatná roku 1860, kdy vyšla Burckhardtova *Kultura renesanční doby v Itálii*. S tím souvisí i změny v pohledu na renesanci. Podle Burka se renesanční kultura jeví jako „nedostatečně vyvinutá“. Obyvatelé renesanční Itálie byli převážně zemědělci, mnozí byli negramotní. Přesto z tohoto období pocházejí pozoruhodné kulturní inovace.¹⁸⁹ Burke si kladl za cíl pochopit tyto inovace, ze kterých vzešla nová tradice; podobně, jako tomu bylo u mnoha dřívějších prací o renesanci. Jeho studie byla jiná díky snaze zachytit nejen kulturní dějiny renesance, ale i její sociální dějiny a především vztahy mezi kulturou a společností.¹⁹⁰

Dřívější přístupy k renesanci měly podle Burka dvě slabiny. Jednak to byl takzvaný „duch doby“ (*Geistesgeschichte*), který se projevoval ve všech formách činnosti renesanční společnosti a především ve filosofii. Historikové pohlížející na historii skrze ducha doby se zabývali více idejemi, nežli každodenním životem. Do skupiny zastánců klasické metody kulturní historiografie Burke zařadil i Jacoba Burckhardta. Tito historikové kladli důraz na konsensus a nereflektovali kulturní a společenské rozpory. Druhou slabinou předchozích přístupů byl podle Burka historický materialismus, známý jako marxismus. V tomto případě zas naopak dávali historikové přílišný důraz na materiální stránku

¹⁸⁸ P. Burke, *Italská renesance*, s. 8.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 8.

¹⁹⁰ Tamtéž.

každodenního života a kultura, jež byla projevem „ideologie“ byla determinována – přímo či nepřímo – „hospodářskou a společenskou základnou“. Burke sám se snažil najít východisko někde vprostřed a zajímal se především o „srovnávací dějiny“ a „dějiny mentalit“.¹⁹¹ Jeho práce je studií o společenských dějinách, které zkoumají vztahy mezi kulturou a společností, avšak bez toho, že by byly hospodářsky či společensky determinovány. Snažil se zachovávat osobní odstup a to především tím, že stále srovnával západní kulturu s ostatními a dával je do kontrastu.¹⁹²

5.1 Sociální aspekty renesanční kultury a vědění

Renesanční kultura jako pojem podle Burke znamená „postoje a hodnoty, které se odrážejí v textech, artefaktech, písních a hrách“. Tím, že kulturu zasazuje do kontextu dané doby, stává se z ní časově proměnlivý systém hodnot.¹⁹³ Burke se zabýval sociálním prostředím období renesance, zejména tím, jaký okruh lidí tvořil umělecká a literární díla, jež jsou dodnes obdivována a pro koho „tvůrčí elita“ pracovala. Snažil se určit jaké bylo využití těchto uměleckých artefaktů, zda bylo politické, náboženské, nebo zda díla sloužila „jen pro potěšení“. Pokusil se objasnit, jaká byla odezva na tato díla, zabýval se otázkou vkusu a ikonografií.¹⁹⁴ Burkeova práce tak získala sociální rozměr. Jeho „sociální dějiny renesance“, reflektují dějiny náboženské, politické i ekonomické a to prostřednictvím umění. Události zaznamenané uměním zasazuje do společenského kontextu. Tyto oboustranné vztahy mezi kulturou a společností jsou pro Burke samozřejmé, ale není tomu tak u všech

¹⁹¹ ... po vzoru francouzské školy „Annales“ (zejména Marc Bloch, Lucien Febvre a Fernand Braudel), P. Burke, *Italská renesance*, s. 10.

¹⁹² ... například s japonskou, nebo africkou kulturou, P. Burke, *Italská renesance*, s. 11.

¹⁹³ P. Burke, *Italská renesance*, J. Hojda, *Peter Burke a nová historie*, s. 278.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 277.

historiků, kteří se zabývali úvahami o příčinách, jež vedly k „rozkvětu nové kultury“.¹⁹⁵

Podle Burka toho bylo velmi málo napsáno o společenských vědách a ještě méně o humanismu. Zkoumání vědění ze společenské perspektivy se stalo běžným až od 60. let 20. století. Tím, že si Burke toto téma vybral, vyplnil mezeru v odborné literatuře. Ve své knize *Společnost a vědění* se pokusil o „teoreticky fundovanou sociálně-historickou analýzu“ poznání.¹⁹⁶ Co všechno vlastně lidé v období renesance pokládali za vědění? Mimo termínů jako „učenost“, „filosofie“ či „zvědavost“ také magii a okultní vědění. V renesanční Evropě bylo poznání a vědění považováno za něco, co nepatří prostým lidem. Mohlo by jim příliš otevřít oči a oni by pak byli nespokojení se svým postavením. To však nebránilo využití vědomosti prostých lidí jako součásti, resp. východiska poznatků. Jako příklad Burke uvádí spisek *Rozmanitá pozorování*, který roku 1609 vydala Louise Bourgeoisová, porodní bába, která popsala svoje poznání, „které jí Bůh dal“ a předala tak nabyté zkušenosti dalším. Podle Burka se s trochou nadsázky dá tvrdit, že „tedy renesance představovala pouze proces, kterým vyšly najevo (a objevily se v tištěné podobě) jisté typy lidového a praktického poznání, které byly následně legalizovány“.¹⁹⁷ Burke se snažil vyvrátit „jednostranný obecně přijímaný předpoklad, že poznání je totožné s učeností vzdělanců“. Často totiž pocházelo právě ze zdrojů mimo univerzitní prostředí.¹⁹⁸ Jako příklad kontaktu mezi praxí a teorií z oblasti politiky uvádí Burke traktát *Vladař*, původně důvěrný dokument věnovaný Lorenzovi Medicejskému. Machiavelli v něm pouze explicitně zformuloval pravidla, o kterých společensky vlivní lidé vedli diskuze. Panovník se jimi ovšem řídil, což občas způsobilo skandál. V tomto díle byly poprvé zformulovány moudrosti z oblasti vyjednávání a obchodu.¹⁹⁹ Byly zde obsaženy rady

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 278.

¹⁹⁶ P. Burke, *Společnost a vědění*, s. 21.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 27.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 27.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 28.

vládci, které ovšem vytržené z kontextu mohly relativizovat morálku. Rady měly sloužit nejen k tomu, aby se vládcem stal, ale také aby si moc udržel, nebo, například, jaký by měl být.²⁰⁰

Renesanční humanismus byl podle Burka inovativní v popírání obecně přijímaných názorů scholastiků, tedy filosofů a teologů, kteří ovládali univerzity „v epoše nyní prohlášené za středověk“. Samo označení „scholastikové“ a „středověk“ pocházelo právě od renesančních humanistů, kteří se s jejich pomocí chtěli více odlišit od minulosti.²⁰¹

Renesanční humanisté se, podle Burka, snažili zpřístupnit vědění širšímu okruhu lidí. „*Intelektuální rozhovory nepředstavovaly monopol akademiků*“,²⁰² ale byly vedeny například s cestovateli po návratech z Indie či z Ameriky. V 15. století vznikla dvě důležitá obchodní centra: „Indický dům“ v Lisabonu a „Dům obchodu“ v Seville, kde bylo soustřeďováno nejen dovážené zboží, ale také cenné informace. Zároveň zde mimo jiné probíhal výcvik navigátorů. Vznikla tak první navigační škola v Evropě, která si brzy vydobyla mezinárodní uznání.²⁰³ Při zakládání těchto institucí byla pro humanisty klíčová podpora ze strany králů Františka I. a Jindřicha III., s jejíž podporou byly založeny nové univerzity, kde humanisté získali významná postavení.²⁰⁴ Inovátorství renesančních humanistů velmi obohatilo celou univerzitní sféru a ovlivnilo zejména neoficiální průběh výuky.²⁰⁵ Dlouho očekávané uznání přišlo bohužel až v době, kdy svoje neplodnější období mělo humanistické hnutí v podstatě za sebou.²⁰⁶

²⁰⁰ ...chce-li být někdo dobrým a úspěšným vládcem, musí se především vyhýbat těm vlastnostem, které jeho moc ohrožují, a nesmí dát na lidské řeči. Vždyť šlechtnost by ho mohla v určité situaci uvrhnout do záhuby a naopak, co na první pohled vypadá jako špatnost, může znamenat prospěch a bezpečnost pro celou zemi.“ N. Machiavelli, *Vladař*, s. 62.

²⁰¹ P. Burke, *Společnost a vědění*, s. 53.

²⁰² Tamtéž, s. 54.

²⁰³ Tamtéž, s. 55.

²⁰⁴ ... například v Marburku, v Královci, v Jeně a Helmstedtu. Byla založena univerzita v Alcalá, která byla vyloženě humanistická. Bylo zde podporováno studium řečtiny, latiny a hebrejštiny a právě zde bylo připravováno vydání vícejazyčné bible v letech (1514 – 1517). V Leidenu bylo v roce 1575 založeno vysoké kalvínské učení, které využívalo i dnes moderní metody. , P. Burke, *Italská renesance*, s. 56

²⁰⁵ P. Burke, *Společnost a vědění*, s. 56.

²⁰⁶ P. Burke, *Italská renesance*, s. 57.

6 KOMAPRACE: BURCKHARDT, DELUMEAU, BURKE

Na renesanční filosofii lze pohlížet více způsoby. Jedni se kloní k názoru, že nepřinesla žádná významná jména a není třeba jí věnovat větší pozornost, jiní vidí v pojmu renesanční filosofie myšlenkový proud, který v podstatě dal vzniknout moderní Evropě.

Čím vlastně byla renesanční filosofie? Podle Jima Hankinse (nar. 1955) nebyla po vzoru antiky jen následováním velkého mistra skupinkou žáků, ani hledáním nového pohledu na skutečnost. Nebyla nabádáním k mravní důstojnosti. Nebyla jen formou vzdělanosti a kultury. Nebyla, tak jako ve středověku, přípravou na studium teologie, medicíny a práva. Měla se stát samostatnou právoplatnou vědou, podle některých nejvyšší vědou, která v sobě zahrnuje všechny ostatní vědy a určuje jejich principy. Tyto tendence byly ovšem kritizovány renesančními humanisty, kteří žádali, „*aby se filosofové vzdali nároků na teoretickou moudrost, která se vymyká lidskému rozumu, a aby se omezili na skromnější úkol mravní výchovy*“.²⁰⁷ Někteří (např. Campanella) ve filosofii viděli vodítko politické reformy, jiní, skeptikové (např. Montaigne) ji považovali za psychologickou terapii. Filosofie jako věda mohla podle Hankinse v době renesance označovat „učnost jako takovou“.²⁰⁸ Dále, jak Hankins uvádí, měla renesanční filosofie vnitřní dynamiku a pluralitu, znamenala hledání nových filosofických perspektiv a proměnu či radikalizaci scholastických tradic, které přejala renesance od středověku. Byla dobrým základem k pochopení genealogie a charakteru moderní doby.²⁰⁹

Podle Burckhardta, jenž je považován za zakladatele vědecké historiografie, založené na původních pramenech, je úkolem historie

²⁰⁷ J. Hankins, *Renesanční filosofie*, s. 21.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 22.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 22.

popsat, „jak tomu skutečně bylo“.²¹⁰ Snad proto Burckhardt věnoval jen málo pozornosti filosofii jako takové, protože, jak údajně sám říkal, jako technický předmět je filosofie příliš „hubená“.²¹¹ Renesanční filosofii reflektuje ve své práci v souvislosti s renesančním humanismem (Francesco Petrarca) a nebo s úvahami o svobodě a o lidské důstojnosti (Pico della Mirandola). Věnoval se také takzvané politické filosofii. Pokoušel se popsát a vysvětlit politické události z doby renesance, k čemuž užíval zejména ukázky z díla N. Machiavelliho.

Skutečnost, že „objevil“ Itálii se stala směrodatnou v Burckhardtově práci. Ideové, dobové klima druhé poloviny 19. století, kdy Burckhardt žil a bádá, pravděpodobně ovlivnilo skutečnost, že chápal renesanci jako věk individualismu.²¹² V Italech pak viděl ty pravé jedinečné osobnosti: „*Italové začali se poznávat a stali se individui*“.²¹³ Jako historik umění chápal mnoho pojmů jako „umělecké dílo“, dokonce i morálku a stát. Burckhardt nekladl do popředí filosofii dějin, ale upřednostňoval studium metodou takzvaných „přímých řezů“ kulturou v určitých časových úsecích. Podle Burckhardta je nutné alespoň některá údobí nazírat jako celek. Typy společnosti analyzoval podle tří hledisek (potencí): státu, náboženství a kultury. To je zároveň i metoda, kterou použil ve své práci.²¹⁴ Později sám doplnil čtvrtou potenci a tou je ekonomie, neboť ekonomické aspekty byly bezesporu velmi důležité pro jeho označení Itálie „jakožto základu renesance“. Hledisko ekonomie připomněl jako něco, co jeho bádání vždy postrádalo.²¹⁵

Delumeauovým cílem je přispět k pochopení především stinných stránek renesance. K tomu mu měla pomoci snaha bez jakýchkoliv ohledů odkrýt syrovost povahy renesanční společnosti. Výrazným rysem

²¹⁰ Metoda kterou Burckhardt užíval se dá charakterizovat jako *internalismus* – týká se idejí, pojmů a kategorií vědeckého bádání v minulosti a rekonstrukce logiky vývoje vědeckého poznání., viz. D. Špelda, *Proměny historiografie vědy*, s. 16.

²¹¹ B.Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 20.

²¹² *Evropa viděla svůj ideál v podnikavosti dravého renesančního individualismu.*, J. Burckhardt, *Úvahy o světových dějinách*, s. 242.

²¹³ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139.

²¹⁴ P. Burke, *Italská renesance*, s. 39.

²¹⁵ Tamtéž, s. 39.

tohoto období byl podle Delumeaua hluboký pesimismus, příznačný dokonce i pro takové období, jakým byla renesance. Ve své práci zdůrazňoval význam strachu, pocitů malosti, podřízenosti, beznaděje. Snažil se nastítnit psychologické klima společnosti té doby. Významným aspektem jeho přístupu je neoddiskutovatelná skutečnost, že zlo a hřích existují. Delumeau vnímá renesanční společnost jako „sužovanou nadměrným obviňováním“.²¹⁶ Ve své práci upozornil na skutečnost záměrného zveličování hříchu oproti odpuštění, což vytvořilo ve věřících představu Boha jako trestajícího soudce. Právě tato disproporce inspirovala Delumeaua k bádání, jak uvádí. Přiznává tendenci nechat se vtahovat do tématu a angažovat se v jeho závěrech. Nedokáže být nezúčastněný. Věř, že hřích existuje a sám v sobě nachází jeho přítomnost. Téma hříchu a pocitu viny přenáší Delumeau až do současnosti, kdy se stále více hovoří o „dekulpabilizaci“ (snětí pocitu viny). Avšak, jak můžeme číst v jeho práci, „*nikdy se vina tak silně nesvalovala na druhého, jako dnes*“.²¹⁷

Burkův přístup doplňuje takzvanou klasickou metodu kulturní historie, kterou představoval Jacob Burckhardt. Ten žil a bádá o více než sto let nazpět, a soustředil se na postoje a hodnoty menšiny italské populace.²¹⁸ Burke nechápe renesanci jako období, nýbrž jako pohyb a sleduje i oblast mimo „centra dění“. Veškeré události dává do kontextu a spojuje se společností. Podle něho „nelze pochopit, co je vědění, neznáme-li sociální strukturu společnosti, v níž vzniká, je šířeno a rozvíjeno“.²¹⁹

²¹⁶ Metodu bychom mohli hodnotit jako *diachronní externalismus* - zkoumání je zasazeno do kulturního a sociálního kontextu, protože je podstatně ovlivněno „vnější“ poznávanou skutečností; je historicky orientováno - zabývá se vědeckým poznáním minulosti bez ohledu na pozdější vědecké objevy. Události z dějin chápe z hlediska dobových představ o cíli, smyslu a metodách vědeckého bádání., viz. D. Špelda, *Proměny historiografie vědy*, s. 16.

²¹⁷ J. Delumeau, *Hřích a strach, Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 10.

²¹⁸ Tamtéž, s. 15.

²¹⁹ P. Burke, *Společnost a vědění, od Gutenberga k Diderotovi*, s. 244.

Ve své práci se Burke soustředil na kulturní tradici, která se vztahuje nejen k minulosti, ale také k obecným dějinám své doby.²²⁰ Zabýval se tím, co díla vypovídají o společnosti a o době, ve které vznikala. Zároveň se zajímal o autory jako součást určité sociální skupiny.²²¹ Italskou renesanci se snažil pojmout nově. Na rozdíl od dřívějších přístupů, bádá o kultuře ve vztahu ke společnosti. Renesanci chápal jako období vědomých inovací, ze kterých se rodily nové tradice. Cílem Burkovy práce je vytýčení zvláštních rysů dneška tím, že na ně pohlédneme prizmatem dlouhodobých tendencí.²²² Tedy, jak uvádí, o minulých dobách si pokládal nové otázky.²²³

Burckhardt i Delumeau se ve své práci použili pojem „zlatý věk“ renesance. Podle Burckhardta byla renesance „zlatým věkem překonávajícím středověké tmářství“. V jeho podání znamenala proces prohlédnutí, probuzení, sebeuvědomění, velkolepá umělecká díla, růst vzdělanosti, obrození starověku. Renesance byla „probuzením z polospánku utkaného z víry a pověr“.²²⁴ Delumeau popsal „zlatý věk“ jako mýtus. Byla to legenda o ráji, kde žili bez rozdílu všichni lidé šťastně, svobodně a v dostatku. Tímto snem se lidé utěšovali ve své bídě všedního života, kdy zápasili se svými strachy, pocity provinění a pesimismem.

Dalším a velmi významným aspektem Burckhardtovy práce byly úvahy o renesančním individualismu. Velmi zjednodušeně se dá říci, že Burckhardt viděl význam renesance právě v tom probuzení osobnosti „pravého Itala“, který se nebál stát se jedinečným a odvážným. Svá studia historie Burckhardt omezil na území Itálie. Tím prakticky nechal na historících, kteří se zabývali ostatními evropskými zeměmi, aby rozhodli,

²²⁰ P. Burke, *Italská renesance*, s. 10.

²²¹ P. Burke, *Italská renesance*, J. Hojda, *Peter Burke a nová historie*, s. 278.

²²² Metoda, jíž pracoval Burke se dá charakterizovat jako *externalismus* - součástí zkoumání musí být i zasazení do kulturního a sociálního kontextu (historiografické bádání není jen výkonem individuální mysli, nýbrž je podstatně ovlivněno „vnější“ poznávanou skutečností), viz. D. Špelda, *Proměny historiografie vědy*, s. 16.

²²³ P. Burke, *Společnost a vědění, od Gutenberga k Diderotovi*, s. 12.

²²⁴ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii*, s. 139

do jaké míry tyto země vděčí za svůj přínos vlastnímu rozvoji či italskému vlivu, neboť stěží lze zpochybnit Burckhardtovu základní tezi, že totiž „Itálie v období, kterým se zabýváme, zaujímala místo zcela ojedinělého významu“.²²⁵ Slovo *Italia* však bylo v kontextu renesanční doby víceméně jen geografickým pojmem, protože na počátku 15. století byla Itálie společensky a kulturně nejednotná, rozdělená na mnoho menších území.²²⁶ Téma individualismu Burckhardt spojoval s pojmy svoboda a důstojnost. Ztělesněním obojího byla pro něho postava renesančního filosofa a myslitele Pico della Mirandoly. Picova *Řeč o důstojnosti člověka* je podle Burckhardta „jedním z nejvýznamnějších odkazů oné kulturní epochy“.²²⁷ V Picově prohlášení o důstojnosti rozpoznal Burckhardt protiváhu tendence středověkého náboženství znehodnotit lidskou přirozenost. Mělo pomoci lidem k novému určení sebe sama a také k nápravě lidské přirozenosti.

Co se týká individualismu, tak Delumeau psal o pravém opaku. Společnost byla nemocná, žila v bídě a strachu, sevřená pesimismem. Lidé se báli moru, válek, chudoby, ďábla, neměli kdy na projevy individualismu. Delumeau pojal historii z psychologického hlediska. Snažil se pochopit, co mohli lidé cítit. Zároveň se také snažil předat dál poznatek, že mnoho se dá zvládnout, když je strach překonán. Přehnaný strach a pocit viny člověka oslabuje a rozkládá jeho osobnost. Určujícími rysy Delumeauovy práce jsou pohled „zdola“ a velká dávka empatie.

Téma renesanční vědy Burckhardt jednoznačně spojuje s pojmem humanismus, který prezentuje jako nejvýznamnější intelektuální hnutí období renesance.²²⁸ S tímto pojmem spojoval Burckhardt svoji představu o vědě a vzdělání.²²⁹ Renesanční

²²⁵ P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 15.

²²⁶ P. Burke, *Italská renesance*, s. 7.

²²⁷ J. Burckhardt, *Kultura renesanční doby v Itálii II.*, s. 354.

²²⁸ P. O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 17.

²²⁹ pozdní renesance chápala humanistu jako učitele nebo studenta humanitních věd, tj. studia humanitatis. Tito velmi vzdělaní lidé byli nejen ve službách panovníků jako tajemníci, úředníci, sekretáři básníci a společníci. Co bylo ještě důležitější, přednášeli na univerzitách takzvané

humanismus představoval podle Burckhardta způsob myšlení, který sice vychází ze středověké tradice vychází, ale proměňuje ji natolik, že lze hovořit o samostatné epoše v dějinách myšlení.²³⁰ Podobný názor zastával i Burke, podle něhož si renesanční humanismus nedával za cíl vytvořit něco nového, ale pouze obrodit starší antickou tradici. Nový byl jen v tom, že polemizoval s názory středověkých scholastiků, tedy filosofů a teologů.²³¹

Burckhardt vyjádřil ve své práci veskrze pozitivní a optimistický přístup k dějinám, který je založen na pečlivém studiu původních pramenů a jejich popisnému výkladu. Podle něho má být historiografie především věrohodná. Týká se událostí, které se odehrály v minulosti a není determinována žádnými pozdějšími objevy.²³²

Delumeau se snaží podat pravdivý obraz renesanční historie bez zbytečného přikrášlování. Jeho bádání je zasazeno do kulturního a sociálního kontextu. Poukazuje na skutečnost, že k pochopení historie nestačí jen popis událostí, ale je nutné zohlednit i psychologický aspekt.

Burke se ve své práci zamýšlí nad používáním takzvané kvantitativní metody v historii. Jak uvádí, „jednou je v módě a jindy zas ne“²³³ a ani jednu z variant neupřednostňuje. Jednak podle něho většina historiků využívá kvantitativních důkazů, kdykoliv užívají termíny jako více, méně, vzestup či úpadek. Nepřímo se tak vyslovují kvantitativně. Obvyklá kritika kvantitativní metody je ta, že „obecně vypovídá o tom, co již víme“. Pak také, což je druhý problém, jde o přesnost. Vždy je o problému uvažováno prostřednictvím nějakého „vzorku“ obyvatelstva a jeho vztah ke zbytku světa je nejistý.²³⁴ Burke sám se ale snažil věnovat pozornost co nejširší oblasti. V podstatě jeho přístup v sobě obsahuje aspekty obou předchozích.

humanitní vědy. P.O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, kap. *Středověké předpoklady renesančního humanismu*, s. 147.

²³⁰ P. O. Kristeller, *Osm filosofů italské renesance*, s. 171.

²³¹ P. Burke, *Společnost a vědění, od Gutenberga k Diderotovi*, s. 53.

²³² B.Copenhaver, *Renaissance Philosophy*, s. 20.

²³³ P. Burke, *Italská renesance*, s. 17.

²³⁴ Tamtéž, s. 18.

7 ZÁVĚR

V této práci jsem postavila proti sobě dvě pojetí renesance dvou historiografů, kteří žili a bádali v různých podmínkách, v různých zemích, v různých obdobích. Mohlo by se zdát, že práce obou autorů jsou rozdílné proto, že každý psal o jiné společnosti, tedy o italské a francouzské. Delumeau renesanci jako proces „obrození“ ve své práci téměř nerefletoval. Pro něho sledované období znamenalo strach, depresi, hřích a pocit viny. Pojem renesance používal jen jako časový rámec pro své bádání. Naproti tomu Burckhardt prezentoval renesanci jako proces znovuzrození. Pro něho jsou hlavními pojmy individualismus, prohlédnutí, sebeuvědomění. Burckhardt prostě věřil, že zlo, jehož existence je neoddiskutovatelná, bylo překonáno statečností a silou ducha že dobro vítězí a zlo je trestáno.

Svoji pozornost věnoval bohatým a významným lidem a pokud psal o příkoří, jenž bylo činěno poddaným, pak myslel bohaté poddané, kteří sice nemohli svobodně projevit svého „individuálního ducha“, ale materiálně jim nic nechybělo. O osudy obyčejných, chudých lidí se přitom Burckhardt vůbec nezajímal. Mohlo to být ze dvou důvodů: jednak takoví lidé nebyli námětem uměleckých děl a divadelních her, či sonetů, nebyly o nich zmínky v pramenech. Proto prostě „uniklí“ Burckhardtově pozornosti. A pak také chudí obyčejní lidé, jak se můžeme dočíst v pozdějších pracích historiků, měli mnoho starostí s vlastním přežitím. Nestali se významnými individui. Tento proces se jich v podstatě nedotkl.

Těžko můžeme hodnotit správnost či optimálnost Burckhardtova přístupu. Vždy totiž máme historii nějakým způsobem zprostředkovanou. Neoptimálnější představu o tom, jaká vlastně renesanční doba byla, bychom si mohli vytvořit snad jen studiem původních pramenů. Navzdory tomu, že dějiny jako takové (ne jen dějiny renesance) jsou něčím, co se „již stalo“ a nedá se na těchto skutečnostech nic měnit, díky přístupům

jednotlivých historiků se nám stejné období může jevit zcela odlišně. Podle Petera Burka objevy známé z historie jsou často prohlašovány za konstrukce, neboť mohou být vlivem času zkreslené.²³⁵ Burckhardtovo původní zaměření na dějiny umění pravděpodobně determinovalo celou jeho pozdější práci. Jeho styl byl popisný jako umělecké dílo. V jeho práci se nevyskytovala hodnocení nějakých situací. Nezabýval se hlubokými psychologickými úvahami. Psal prostě o tom, co bylo vidět a jako to on viděl. Zdá se, že historie, tak jak ji zprostředkoval by mohla být snadno akceptovatelným, obecně chápaným, modelem.

Peter Burke vlastně navázal na klasickou metodu Burckhardta. Narozdíl od něho se jen zabýval renesancí komplexně. Nevnímá ji jako období, ale jako pohyb. Všechny události vidí v kontextu celé společnosti a to nejen v Itálii. Ve své práci zohledňuje především sociální hledisko. Podle něho nelze pochopit nic, co se děje v dané společnosti, pokud neznáme její sociální strukturu. Burke se soustředil především na kulturní a sociální dějiny a na dějiny poznání

Přístup Jeana Delumeaua k renesančnímu období bývá označován jako pesimistický. A takový také je. S trochou nadsázky se dá říci, že samotná práce Delumeaua je odezvou na glorifikaci renesančního individualismu, je protipólem Burckhardtovy práce. Zatímco Burckhardt se orientoval na menšinu bohatých a vlivných, Delumeau se zabýval většinou, tedy chudými, kteří zdánlivě žádný vliv neměli. Netvořili dějiny, jen žili a přežívali. Burckhardt viděl stejné období z té lepší stránky, Delumeau z té horší. Delumeau v úvodu své knihy *Strach na západě ve 14. - 18. století* přiznává, že nevědomky se ve své práci vracel k „*psychologickému itineráři svého dětství*“,²³⁶ kdy pravidelně při kázáních poslouchal náboženskou výpověď o smrti. Bylo mu vštípeno důležité stanovisko a sice, že „*církev soudí, že je třeba se méně obávat utrpení a (dočasného) zániku těla než hříchu a pekla. Proti smrti člověk nezmůže*

²³⁵ P. Burke, *Společnost a vědění, od Gutenberga k Diderotovi*, s. 12.

²³⁶ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 40.

nic, ale věčného zatracení se s pomocí boží může vyvarovat“.²³⁷ Toto nahrazení nazval Delumeau „léčbou hrdinstvím“. Klíčem k Delumeauově knize a zároveň i jeho filosofií je nahrazení bytostného a bezděčného strachu strachem náboženským. Jeho vlastní životní cesta (od dětství po zralý věk) je vlastně osnovou jeho díla tak, jak postupně procházel všemi etapami svého strachu ze smrti. Ani v Delumeauově pojetí však nebyla renesance jen obdobím strachu, jak by se mohlo zdát. Ačkoliv se tím ve své práci přímo nezabývá, připouští, že křesťanská láska, zbožnost i krása existovaly i bez ohledu na strach. I tak je ale podle něho téma strachu zcela zásadní a nemělo by se o něm mlčet. „*Je tedy na čase, aby křesťané přestali mít strach z dějin.*“²³⁸

Záměrem bylo provést analýzu a následnou komparaci základních historiografických přístupů k renesanční filosofii. Pozornost byla věnována především dílům Jacoba Burckhardta, Jeana Delumeaua a Petera Burka. V práci byly zohledněny tendence současné historiografie renesanční filosofie. Byla provedena komparace a kritická reflexe přístupů všech výše jmenovaných historiků. Práce ukázala, že díky rozdílnosti přístupů Burckhardta a Delumeaua se může renesanční epocha jevit pokaždé jinak. Právě ale růzností podání téhož, může být obraz zmíněného období úplný. Ve své práci jsem se snažila ukázat, že pokud se obě pojetí renesance postaví vedle sebe, mohou se navzájem doplňovat a přispět tak k lepšímu obrazu období v dějinách lidstva, které je nazýváno renesancí.

²³⁷ Tamtéž, s. 40.

²³⁸ J. Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století, Obležená obec I.*, s. 40.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BURCKHARDT, Jacob: *Kultura renaissanční doby v Itálii I., II.*, 5. vydání, Praha, 1912
2. BURCKHARDT, Jacob: *Úvahy o světových dějinách*, Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-149-4
3. BURKE, Peter: *Italská renesance*, Praha: Mladá Fronta, 1996. ISBN 80-204-0589-5
4. BURKE, Peter: *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi*, Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1319-2
5. COPENHAVER Brian P. & SCHMITT Charles B.: *Renaissance Philosophy*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, Oxford New York, 2002.
6. DELLA MIRANDOLA, Pico Giovani: *O důstojnosti člověka*, Praha: OIKOMENH, 2005. ISBN 80-7298-164-1
7. DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. – 18. století: Obležená obec, Díl 1: Strach doléhající na většinu*, Praha: Argo, 1997. ISBN 80-7203-156-2
8. DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. – 18. století: Obležená obec, Díl 2: Vládoucí kultura a strach*, Praha: Argo, 1999, ISBN 80-7203-208-9
9. DELUMEAU, Jean: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. – 18. století*, Praha: Volvox Globator, 1998, ISBN 80-7207-180-7
10. HANKINS, James: *Renesanční filosofie*, Praha: OIKOYMENH, 2011. ISBN 978-80-7298-418-3

11. SPRENGER, Jakob, *Kladivo na čarodějnictví, čarodějnice a jejich kacířství kopí hubící, z různých autorů složené a do čtyř svazků správně rozdělené (Malleus Maleficarum)*, překlad Jitka Lenková, Praha: Otakar II, 2000. ISBN 80-86355-82-9
12. KRISTELLER, Paul, Oskar: *Osm filosofů italské renesance*, Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-832-7
13. MACHIAVELLI, NICCOLÓ: *Vladař*, Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1995. ISBN 80-237-2139-9
14. MONTAIGNE, Michel de: *Eseje*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975.
15. PIJOAN, José: *Dějiny umění / 6*, Praha: ODEON, 1980.
16. ŠPELDA, Daniel: *Proměny historiografie vědy*, Praha: Filosofia, 2009. ISBN 978-80-7007-310-0

9 RESUMÉ

This thesis analyses an image of the renaissance society and individual. The primary background for the thesis was a work of two significant historiographers, Jacob Burckhardt and Jean Deluema. By comparing their different approaches to the renaissance era I was trying to find out, how the renaissance society perceived itself and the course of events of that time. Was a life back then optimistic or full of pesimism? The modern approach to renaissance was also considered by appending the work of a third author, Peter Burke.

The first chapter deals with both common and varying aspects of work of both authors, especially with the question whether optimism or pesimism is tangible and if so, whether it is explicitly defined. The second chapter explains the differences in understanding of overcoming medieval obscurantism. Those diffences are the result of different methods and also by different target groups of renaissance society the authors have chosen for research. The third chapter maps the rise of individualism in renaissance era, involving art, culture, science and politics. Much attention is dedicated to the question of freedom and dignity. Another approach to a renaissance era is introduced in the fourth chapter: the work of Peter Burke supplies a reference framework for the final comparison. In the final, fifth chapter, which summarizes work of all authors, I find that application of different viewpoints and research methods in this case lead to different results.

The conclusion of my bachelor work is that a renaissance society and individual differ with respect to specific living conditions. This disunity may be a reason why the renaissance era can be perceived both as optimistic and pesimistic. It's not necessary to view Jacob Burckhardt and Jean Deluema as opposing each other. Rather we can see their work as complementing.

